

5

Les universitats

JON ARRIZABALAGA

Institució Milà i Fontanals (CSIC)

1. NAIXEMENT I DIFUSIÓ DE LES UNIVERSITATS A EUROPA

Més enllà dels orígens mitològics atribuïts a moltes de les universitats europees més antigues, els primers *Studia generalia* o universitats sorgiren a Bolonya, París, Oxford, Montpeller i Salamanca entre el final del segle XII i el principi del segle XIII. L'establiment de la nova institució educativa en aquestes ciutats s'ha explicat per llurs peculiars circumstàncies econòmiques (localització en rutes comercials o en nusos de comunicació) i polítiques (capitalitat d'un regne, posició geogràfica estratègica, protecció dels conreadors d'activitats intel·lectuals i de les institucions educatives), tot i que aquestes variables no subministren explicacions concloents de per què no sorgiren universitats en altres ciutats europees coetànies on concorrien circumstàncies força similars (Rüegg, 1994). Durant els dos segles següents (fins a 1500), s'ha pogut documentar la fundació per tot Europa —de Lisboa a Cracòvia, d'Uppsala a Catània— d'unes setanta-cinc universitats promogudes per l'Església, els monarques i/o les municipalitats; a més de deu *Studia* addicionals l'estatus dels quals encara s'està discutint (Verger, 1994).

Com ha assenyalat Walter Rüegg (1994, p. 23 i 29), «el paper social de la universitat medieval consistí principalment en la preparació per a formes més racionals de l'exercici de l'autoritat en l'Església, el govern i la societat», tot i que el que portà a la fundació d'universitats no fou tant «la demanda de coneixements socialment aplicables» com «l'existència de certes disciplines que s'havien revelat com a valuoses per a afrontar determinades tasques socials». En efecte, els fills del patriciat urbà hi adquirien una formació reglada en teologia (es requerien predicadors d'una formació teològica sòlida per a combatre les heretgies i difondre eficaçment el cristianisme davant l'islam i el judaisme), dret (es necessitaven juristes que vetlessin pels privilegis dels poders civils i eclesiàstics), medicina (calien metges que atenguessin les demandes de salut dels benestants i, creixentment, de la resta de sectors socials) o arts (a banda de la seva condició propedèutica per les altres facultats, els *artistes* satisfieien unes altres necessitats de diversa mena —burocràcia administrativa, educació de les elits,

invençió de ginys— i no pas menys importants en la societat de l'època) que facilitava llur cooptació com a elits socials dirigents de les ciutats i principats europeus (Arribabalaga i Cifuentes, 1999; p. 249).

En aquest context és on s'ha d'emmarcar el naixement de les primeres universitats de la Corona de Aragó. Les seves elits dirigents, encarnades en la monarquia i en un dinàmic patriciat urbà, aviat perceberen que el producte intel·lectual sorgit de les universitats podia instrumentalitzar-se al servei dels seus afanys lucratiu i expansionistes, i que les interpretacions racionalistes sobre la natura i els seus fenòmens subministrades per la *scientia* escolàstica, els conferien més capacitat d'intervenció sobre aquesta i, consegüentment, la possibilitat d'aprofundir en la consolidació de la seva hegemonia social en tots els àmbits (econòmic, polític i cultural).

2. LES UNIVERSITATS A LA CORONA D'ARAGÓ DURANT L'EDAT MITJANA

La ciutat de Montpeller pertanyé a la Corona d'Aragó des de 1204 fins a la mort del rei Jaume I (1213-1276) i al petit regne feudatari de Mallorca des d'aleshores fins a 1349, en què passà definitivament al Regne de França. Fundat a l'inici del segle XIII, el seu Estudi General fou el més primerenc dels que es van establir als territoris de la Corona catalanoaragonesa i constituí, pel seu prestigi, el lloc on més freqüentment anaven a cursar els estudis universitaris les generacions successives de fills varons de les elits durant tot aquell segle. La facultat de medicina fou una de les més dinàmiques i prestigioses de tot Europa fins ben entrat el segle XV. Arnau de Vilanova (c. 1240-1311) hi cursà els estudis de medicina, en la dècada de 1260, i en fou després professor, i va esdevenir el metge més destacat de la Corona d'Aragó a l'edat mitjana i un dels més importants de l'Europa llatina medieval.

Tanmateix, l'avançament progressiu de la frontera sud de la Corona d'Aragó com a conseqüència de la conquesta de nous territoris arrabassats a l'islam (Balears, 1229-1235; València, 1232-1245) provocà el desplaçament consegüent en la mateixa direcció del centre de gravetat de la Corona, raó per la qual Montpeller es percebia com una ciutat cada vegada més llunyana d'aquest centre. El 1245, poc després de la conquesta de València per un exèrcit cristià bàsicament integrat per catalans i aragonesos, el papa Inocenci IV concedí a Lió un privilegi per a l'establiment a València d'un *Studium generale*, a requeriment del rei Jaume I i amb la més que probable intercessió del prior del convent dominicà i futur bisbe d'aquesta ciutat, Andreu Albalat, el qual estava especialment preocupat per promoure i consolidar el cristianisme als nous territoris. Aquesta iniciativa fou finalment avortada per raons que encara a hores d'ara desconeixem (García Ballester, 1976; p. 23-24; 1988; p. 64).

En termes cronològics, el següent Estudi General fundat en els territoris de la Corona catalanoaragonesa fou el de Lleida, el 1300. Després es crearen els de Perpinyà (1350), Osca (1354), Barcelona (1450), Saragossa (1474), Palma de Mallorca (1483) i València (1499-1502), a més del peculiar cas de l'Estudi de medicina de

Barcelona (1400). En les pàgines següents, esbossaré uns breus trets històrics sobre tots aquests estudis generals, encara que m'entretindrè una mica més en els de Lleida, Perpinyà, Barcelona i València, per raó del pes que hi van tenir els estudis.

2.1. L'Estudi General de Lleida (1300)

El 1300, gairebé cent anys després de la fundació de les primeres universitats (París, Bolonya i Oxford), el rei Jaume II (1291-1327) instituí a Lleida l'estudi general més primerenc de la Corona d'Aragó, a banda del de Montpeller. En virtut d'aquesta fundació, el monarca atorgà a Lleida el monopoli sobre els estudis superiors en el conjunt de la Corona. D'aquesta forma, el monarca es proposava expressament d'evitar que els seus «súbdits se n'haguessin d'anar a d'altres indrets estrangers per estudiar les 'ciències'», particularment el dret i la medicina. Les raons d'aquesta iniciativa reial són múltiples. D'una banda, hi havia consideracions geopolítiques que aconsellaven la localització de l'Estudi en un punt equidistant dels diferents territoris peninsulars de la Corona (Aragó, Catalunya, València). De l'altra, per la seva condició històrica de gran via de comunicació d'idees i mercaderies, la vall de l'Ebre semblava el lloc més adient. En tercer lloc, les autoritats municipals de Lleida manifestaren de forma molt explícita al rei llur interès per l'Estudi i saberen defensar, amb el suport reial, llur independència de l'Església local, del bisbe i del capítol. Finalment, no és aventurat imaginar que la particular sensibilitat del rei Jaume II cap a la vida intel·lectual i el seu gust per la lectura el farien receptiu al consell que segurament li oferien els intel·lectuals dels quals s'envoltava (García Ballester i Arrizabalaga 1998; p. 20). En efecte, el jueu de Barcelona Jafudà Bonsenyor, metge, conseller i secretari d'aquest monarca, en el pròleg del *Llibre de paraules e dits de savis e filòsofs*, una petita col·lecció de proverbis que traduí de l'àrab per a Jaume II, li elogià com a «curós de cercar, saber e tractar, en aquell més que negun altre senyor, per lo gran enteniment e per lo gran compliment de tot bé que en ell és, e per so com sab e entén que'l saber és .i. dels majors béns que Déu ha donat a les gents, especialment a aquelles qui l'amen, el qual és senyal de la claror del cors e dels bons capteniments, e ab la qual aconsegueix hom honradament e gran profit al cors e a l'ànima» (Llabrés Quintana, 1889; p. 1). En aquest sentit tampoc no cal oblidar l'estreta vinculació a Jaume II del metge i professor de la Universitat de Montpeller, Arnau de Vilanova, la curiositat intel·lectual del qual ultrapassava, com veurem més endavant, els límits de la pràctica mèdica.

Inicialment, l'Estudi General de Lleida era constituït per les facultats de dret civil i dret canònic, de medicina i d'arts liberals. De les escasses notícies que tenim de la vida d'aquest Estudi durant el primer segle d'existència, se'n desprèn, però, un net domini dels estudis jurídics, i també la llangorosa vida de la facultat de medicina fins a la seva consolidació gradual a partir de 1330. Durant aquest període hom també pot constatar una situació de gran inestabilitat que és deguda a la manca de rendes i al fet que la ciutat no havia obtingut els beneficis previstos en raó del seu monopoli

sobre els estudis universitaris a tots els regnes de la Corona, així com als enfrontaments freqüents que aquesta situació generava entre l'Estudi i el municipi. Tanmateix, els successors de Jaume II confirmaren i ampliaren els seus privilegis fundacionals i, de fet, el 1430 obtingué el preceptiu privilegi papal per a establir al si de l'Estudi una facultat de teologia, que ja havia estat demanada de forma reiterada pels reis Pere el Cerimoniós, Joan I i Martí l'Humà (Lladonosa Pujol, 1970; p. 64).

A partir de 1430, amb l'autorització de l'ensenyament de la teologia i la fundació d'una escola de poesia per iniciativa d'Alfons el Magnànim, l'Estudi gaudií d'una certa prosperitat –al voltant del 1431 hi havia uns 1.500 estudiants. Aquesta situació favorable va arribar al zenit durant el pontificat de Calixt III (1455-1458), el cardenal Alfons de Borja, un antic estudiant i professor de dret canònic que afavorí la seva *alma mater* amb algunes disposicions. Tanmateix, a resultes de l'embargament el 1464 de tots els béns de la ciutat durant la guerra civil catalana i també de la competència de les noves universitats creades en altres llocs de la Corona per monarques successius, l'Estudi de Lleida va perdre protagonisme de forma progressiva fins al cop definitiu de la supressió al principi del segle XVIII (Clarant, 1996; p. 350-355).

Dels primers cinquanta anys de la història de l'Estudi de Lleida coneixem amb prou feines els noms de cinc professors i d'una dotzena d'estudiants de medicina. El primer mestre de la facultat de medicina de l'Estudi fou Guillem Gaubert de Béziers, el qual ensenyà entre 1301 i 1304, tot i que ho feu de forma intermitent perquè durant aquest període s'absentà de la ciutat en nombroses ocasions amb la fi d'atendre les demandes sanitàries de la família reial a València, Jaca, Barcelona o Montpeller. Aparentment, l'ensenyament de la medicina s'interrumpí des del final de 1304 fins a 1315. A partir d'aquest últim any només tenim constància d'altres quatre mestres en medicina: Pere Gavet (1315-1318), Pere Colom (1323-1324), Bertran Satorre (c. 1330), que fou pagat per haver ensenyat cirurgia, i Jacme d'Agramont (1343-1348), el més destacat de tots per haver estat l'autor d'un *Regiment de preservació de pestilència* escrit en català uns mesos abans de morir víctima de la pesta negra de 1348 (McVaugh i García Ballester, 1989; Arrizabalaga, García Ballester i Veny, 1998). El succeí Francesc Calmets, el qual havia estat abans lector de la càtedra d'arts i filosofia natural i que, d'acord amb una política dels pahers que esdevingué normativa aleshores per a garantir la continuïtat de l'ensenyament, compartia la càtedra de medicina amb el mestre Sanç, veí de Saragossa. Sembla que d'aleshores ençà les activitats de l'Estudi de medicina es van desenvolupar sense cap altra interrupció destacada que la produïda entre 1464 i 1469 amb motiu de la guerra civil. Els professors compatibilitzaven les tasques docents amb l'exercici professional, sovint com a metges del rei, del bisbe, del capítol de canonges de la catedral i/o del municipi (Lladonosa Pujol, 1969, 1970). Com a les altres facultats de l'Estudi General de Lleida, la de medicina continuà les seves activitats fins a la supressió de les universitats catalanes i la creació de la de Cervera l'any 1717; tanmateix, el monopoli de l'ensenyament mèdic de què gaudia dins la Corona des de la seva fundació, topà reiteradament amb el principi de llibertat d'ensenyament que el Consell de Cent de Barcelona defensà durant tota la baixa edat mitjana, en el marc d'un conflicte larvat, del qual, com veurem, encara se sentien els efectes a mitjan segle XVI.

2.2. L'Estudi General de Perpinyà (1350)

L'interès de Jaume II per la institució universitària fou compartit per diversos successors, sobretot Pere el Cerimoniós i Martí l'Humà, els quals, seguint la política d'un regne-una universitat, impulsaren la creació, no pas sempre amb èxit, de nous estudis generals en altres territoris de la Corona. En termes d'estricta cronologia, el següent fou el que Pere el Cerimoniós fundà a Perpinyà, el 1350.

La ciutat de Perpinyà fou la residència més habitual dels reis de Mallorca des de 1276, any en què es creà el Regne de Mallorca pel testament de Jaume el Conqueridor, fins a 1343/1344, en què aquest regne fou reincorporat definitivament a la Corona catalanoaragonesa. La venda de la ciutat i de la senyoria de Montpeller al rei de França per part de Jaume III de Mallorca el 1349 impedí el retorn d'aquesta ciutat i de la seva prestigiosa universitat a la Corona. Un any després (1350), Pere el Cerimoniós fundà a Perpinyà una universitat amb la fi de possibilitar que els súbdits de la Catalunya transpirenaica hi poguessin estudiar i no hagueren d'anar-se'n a universitats estrangeres, malgrat que la preceptiva butlla papal que li conferia existència real només arribà el 1379 de la mà de Climent VII d'Avinyó. Els estatuts de l'Estudi General de Perpinyà es redactaren entre 1380 i 1390 sota l'estreta inspiració dels de Lleida, tot i que també foren influenciats pels de Tolosa de Llenguadoc. La fundació d'aquest nou Estudi posà fi al monopoli lleidatà sobre l'ensenyament universitari a la Corona d'Aragó i representà un punt d'inflexió en la política universitària de la corona, que des d'aleshores s'orientà cap a la idea de proporcionar una universitat als súbdits de cada regne. Inicialment era previst que la nova universitat tingués facultats de teologia, dret civil i canònic i arts, però la butlla papal afegí els estudis de medicina i suprimí la facultat de teologia, que tornà a ser sancionada pel papa Nicolau V el 1447 (Fournier, 1890-1892; II, p. 651-653; Rashdall, 1987; II, p. 96-97).

Aquests estatuts codificaven més clarament que qualsevol altra disposició els estudis de medicina a la Corona d'Aragó. Ens serviran, doncs, per a il·lustrar aquest aspecte. Es preveïen tres possibles graus: batxiller, llicenciat i mestre o doctor. Per a inscriure-s'hi, els estudiants havien d'acreditar que estaven en possessió del preceptiu batxillerat en arts. Per al grau de batxiller en medicina els estudiants havien d'assistir a les lliçons ordinàries impartides pels mestres universitaris durant vint-i-quatre mesos repartits en tres anys. Tanmateix, abans d'examinar-se per obtenir el grau havien de transcórrer quatre anys, durant els quals s'estimava molt aconsellable la pràctica de la medicina amb algun metge experimentat («cum aliquo perito et experto in scientia et practica sua»). Quan un batxiller en medicina volia llicenciar-se, havia d'acreditar l'assistència a lliçons ordinàries de mestres universitaris durant tres anys més (el títol de mestre en arts escurçava un any els estudis mèdics) i l'exercici de la pràctica professional durant un mínim de vuit mesos. Per obtenir el grau de batxiller i el de llicenciat, l'aspirant era presentat, sempre pel mateix mestre, a un examen consistent en l'exposició i la defensa pública d'una qüestió (*quaestio*) mèdica triada pel seu mestre. En el cas de la llicenciatura, després, l'aspirant havia de superar tres

exàmens: un primer sobre filosofia natural i moral, fet pel canceller de la universitat, i dos més, de caràcter secret (*examen secretum*), a càrrec de dos dels seus mestres a la facultat de medicina, l'un de teòrica i l'altre de pràctica. Si l'aspirant aprovava aquests tres exàmens, el canceller li atorgava la llicència, i després havia de tornar a repetir en públic les lliçons dels dos exàmens secrets previs. Finalment, per tal d'assolir el grau de mestre, el llicenciat en medicina, que tornava a ser presentat pel mateix mestre, havia de disputar públicament, a l'església de Sant Joan de Perpinyà, sobre una qüestió mèdica, a la qual podia respondre el seu mestre o algun altre metge de la facultat de medicina (Fournier 1890-1892; II, p. 663, 678-679).

Els estatuts de l'Estudi General de Perpinyà també establien els llibres de text que s'havien de llegir per a obtenir els graus de batxiller i de llicenciat. Per al primer es requerien la *Isagoge* de Johannitius, tres escrits hipocràtics (*Aphorismi*, *Prognostica* i *De regimine acutorum morborum*) i sis llibres de Galè (*De morbo et accidenti*, *De ingenio sanitatis*, *De interioribus*, *De iuvementis membrorum*, *De crisi et criticis diebus* i *De mala complexionem diversa*). Com veurem més endavant, les quatre primeres obres esmentades formaven, juntament amb el *Tegni* de Galè, el nucli del conjunt variable d'escrits aleshores conegut com *Articella* en què es basava l'ensenyament universitari de la medicina a l'edat mitjana; i els sis llibres galènics integraven el conjunt d'obres conegudes com el *nou Galè*, la introducció dels quals en diversos cercles universitaris europeus a partir de la dècada de 1280 renovà profundament l'ensenyament i la pràctica de la medicina. Per a la llicenciatura, en canvi, el programa d'estudis es basava en el *Cànon* d'Avicenna (llibres I i III sencers més les dues primeres parts [fen] del llibre IV) i el *Colliget* d'Averrois. Els estatuts conclouïen recordant la prohibició canònica que «cap jueu, ni sarraí ni membre d'altra secta religiosa pot ser instruït de manera pública o oculta, per cap doctor, mestre, llicenciat, batxiller o estudiant, en gramàtica, lògica, filosofia, medicina, dret o altra disciplina» (Fournier, 1890-1892; II, p. 679-680).

Paradoxalment, la gran precisió informativa dels estatuts de l'Estudi General de Perpinyà contrasta amb la mancança gairebé total de notícies relatives als estudis de medicina, i als professors i als estudiants, si més no pel que fa al segle XIV. En efecte, es conserven les llistes de matriculats (*rotuli*) dels anys 1393 i 1394, integrades per 97 (entre d'altres, 51 d'arts i 38 de dret) i 342 estudiants (207 d'arts i 135 de dret), respectivament, gairebé tots procedents de les diòcesis d'Elna i Girona. L'únic estudiant de medicina detectat és a la nòmina (*rotulus*) del 15 de desembre de 1393. Es tracta de Francesc Genís (*Franiscus Genesius*), natural de la diòcesi d'Elna i batxiller en medicina, fet que pot induir a pensar que aleshores cursava la llicenciatura en aquesta facultat. A més, a la nòmina del 6 de desembre de 1394 també s'esmenten tres batxillers en aquesta facultat (Fournier, 1890-1892; II, p. 680-689).

2.3. L'Estudi General d'Osca (1354)

El 1354, quatre anys després d'instituir l'Estudi General de Perpinyà, Pere el Cerimoniós en fundà un altre a Osca per cobrir les demandes del Regne d'Aragó.

D'aquesta manera, la universitat d'Osca gaudia del monopoli en detriment de Saragossa, les aspiracions universitàries de la qual foren castigades per raó de l'actitud del seu consell municipal davant el problema de la Unió. Al document fundacional, estretament inspirat en el que Jaume II signà per a l'Estudi General de Lleida, el rei insistia a dotar la universitat d'Osca dels mateixos privilegis que les de Tolosa, Montpeller i Lleida. Tanmateix, a diferència de la universitat de Lleida, la d'Osca tingué una facultat de teologia des del començament, els estudis de la qual dominaren de forma aclaparadora els cent primers anys de la seva història. El sistema de finançament del nou Estudi, que anava a càrrec del municipi i que estava basat en un impost sobre el mercat de la carn que es venia a Osca, fou la causa dels greus problemes financers que patí durant el primer segle d'existència. Malgrat això i la forta oposició de la universitat de Lleida —ambdues es negaven a reconèixer-se mútuament els títols i els graus—, la universitat d'Osca experimentà a partir de 1450 una etapa de floriment gràcies al nou impuls que li donà el rei Joan II, la butlla del papa Pau II (1465), i el mecenatge del rei, del municipi i d'algun dels bisbes locals, a més d'un sistema d'apropiació de les prebendes i d'altres propietats eclesiàstiques que li garantiren un finançament més satisfactori. A banda dels estudis teològics i òbviament dels d'arts, durant aquesta segona etapa s'hi ensenyava també dret civil i canònic i medicina. L'existència mai gloriosa d'aquesta universitat, que des de 1537 va tenir nous estatuts, fou eclipsada al final del segle XVI per la revitalització de la que havia estat fundada a Saragossa el 1474 (Rashdall, 1987; II, p. 98-100).

2.4. L'Estudi General de Barcelona (1400): un cas peculiar

La fundació de l'Estudi General de Barcelona fou el resultat d'un llarg procés d'enfrontaments que implicaren tant diferents institucions locals com d'altres llocs de la Corona d'Aragó. El 1398 el rei Martí l'Humà, després d'haver demanat la butlla preceptiva al papa Benet XIII d'Avinyó, féu a la ciutat el primer oferiment d'una universitat, que fou rotundament rebutjat pel Consell de Cent per raó del suposat perill que representaven per al benestar del municipi les immunitats i les exempcions de què gaudien els estudis generals arreu d'Europa. Sembla evident que els preocupaven tant els possibles conflictes institucionals derivats de la manca de jurisdicció del Consell sobre l'Estudi, com l'impacte en l'ordre públic de la comunitat estudiantesca universitària (Rubió Balaguer, 1971; p. 60-61). D'altra banda, el Consell defensava que Barcelona tenia cobertes les demandes d'estudis superiors mitjançant un conjunt de mestres controlats directament pel Consell de Cent, que cobrien totes les disciplines (gramàtica, lògica, filosofia, dret civil i canònic, i medicina).

Malgrat aquesta negativa del Consell de Cent, el desembre de 1400 el rei Martí demanà al papa Benet XIII una nova butlla, en aquesta ocasió per tal de fundar a Barcelona un estudi de medicina amb els mateixos privilegis que el de Montpeller i, encara sense tenir-la el gener de 1401 atorgà a aquesta ciutat el corresponent privilegi fundacional que, com el de l'Estudi General de Lleida el 1391, incloïa la concessió

Lectura de medicina en una aula universitària. Caplletra il·luminada d'un manuscrit amb obres de Galè copiat vers 1460 (Dresden, Sächsische Landesbibliothek, ms. Db 93, fol. 503v).

de cossos d'ajusticiats —cada tres anys a Lleida, dos per any a Barcelona— per a practicar disseccions (Rubió Balaguer, 1971; p. 66-67). A l'octubre de 1401, els mestres en medicina Antoni Ricard (o Ricart) i Pere Descoll s'obligaren davant els consellers a ensenyar medicina, filosofia i astrologia en la mesura que el Consell ho volgués i a no invocar contra aquesta decisió del consistori cap privilegi papal o reial (Rubió Balaguer, 1971; p. 69). El metge reial, que fins aleshores havia estat catedràtic de la universitat de Lleida, Antoni Ricard (c. 1360-1419), fou la personalitat més destacada de la medicina baixmedieval catalanoaragonesa després d'Arnau de Vilanova.

Novament, la iniciativa reial topà des del primer moment amb l'oposició oberta del patriciat urbà barceloní agrupat entorn del Consell de Cent perquè considerava que el monarca pretenia instrumentalitzar políticament l'Estudi per a reafirmar l'autoritat reial davant les llibertats burgeses. Aquesta vegada, però, el Consell actuà a

l'uníon amb el Col·legi de Metges de la Ciutat de Barcelona (*Collegium medicorum civitatis Barchinone*), una institució corporativa darrere de la qual es parapetava el col·lectiu mèdic local (la constitució d'aquesta institució el 1342 ha estat ben estudiada per García Ballester, 1982). El *Collegium* de Barcelona —aparentment, l'organització mèdica de caràcter gremial més primerenca dels regnes ibèrics durant l'edat mitjana— fou instituït per Pere III el Cerimoniós, el qual d'aquesta manera deixava a mans dels metges barcelonins el control absolut de la pràctica professional. Aquests exigien que tots els qui es proposessin d'exercir la medicina a Barcelona superessin un examen, independentment que tinguessin o no titulació universitària. Així doncs, el *Collegium* esdevingué el capdavanter a Barcelona del model professional que García Ballester ha denominat «obert» i que s'oposava a la monopolització de l'ensenyament i de la pràctica professional per part de la institució universitària. Òbviament, els membres del *Collegium* veien l'Estudi com un cavall de Troia que acabaria privant-los del control de la pràctica professional en favor de la institució universitària.

El 9 d'abril de 1402 el rei notificà en sengles cartes al Consell de Cent i als càrrecs de regent de la vegueria i de sotsveguer de Barcelona, la decisió de fundar l'Estudi de medicina. En la primera, recomanava als consellers que rebessin favorablement l'Estudi tant «per necessitat e utilitat de nostra persona com per bellesa e conservació de sanitat, singularment de vosaltres e dels habitants de la dita ciutat» i afegia que, de fer el contrari, a banda de contrariar-lo molt, «fariets gran dan a vosaltres mateixos e al ben públich d'aquexa ciutat, la qual, segons vehets, és ara per divinal juhi de pestilència epidemial vexada». En la segona, en canvi, ordenava als responsables de la vegueria de la ciutat «sots incorriment de nostra ira e privació de vostres oficis, que lo dit Studi, mestres e estudiants en aquell ab llurs famílies e béns servets de tots anugs e sinistres e aquells, aytant com honestament fer puxats, tractets favorablement e benigna» (Rubió Balaguer, 1971; p. 72-73). Aquestes dues missives reials, trameses més d'un any després del privilegi fundacional de l'Estudi, són prou expressives de la resistència de les autoritats municipals de Barcelona a l'establiment de l'Estudi.

La fermesa reial de donar suport a l'Estudi davant de tantes resistències es fa patent en sengles decrets seus signats l'abril i el maig de 1402. Pel primer, acollia sota la seva protecció especial el canceller, el degà, els mestres i els estudiants de l'Estudi, així com els seus familiars i béns. Pel segon, facultava els mestres en arts de l'Estudi de medicina, tot seguint el model vigent a l'Estudi General de Lleida, a atorgar els títols de batxiller o mestre en arts i, conseqüentment, a establir tota la normativa referent als exàmens, les taxes i altres detalls. En aquest últim decret el rei declarava que sense el concurs de les arts liberals l'Estudi de la medicina és gairebé inútil perquè aquestes reguen i fecunden els cors de tots els qui «volen alcançar el saludable dogma de la ciència mèdica per a alabança i glòria del nostre temps i per a la salut perpètua dels nostres fidels súbdits», tot reflectint la idea, àmpliament estesa aleshores arreu d'Europa, dels estudis d'arts com a propèdèutics dels de caràcter mèdic. Uns mesos més tard, el rei Martí aprovava l'elecció de Francesc de Granollacs com a canceller de l'Estudi de medicina i d'arts liberals (Rubió Balaguer, 1971; p. 74-76).

Els escassos indicis documentals suggereixen que Barcelona mantingué aleshores una doble font d'expedició de títols per als qui sol·licitaven d'exercir-hi la medicina: el *Collegium* i l'Estudi. Les disputes entre els partidaris d'ambdós models d'ensenyament, l'«obert» i el «tancat», no es van cloure fins a 1533, quan els estudis universitaris foren definitivament establerts a Barcelona per privilegi de Carles I. El *Collegium*, però, encara feia sentir la seva presència i pressió sobre l'Estudi de medicina el 1559. Per això i per les pressions de la universitat de Lleida, l'Estudi de medicina, després d'una llangorosa vida intel·lectual, no fou incorporat a la universitat de Barcelona fins a 1565.

2.5. L'Estudi General de Saragossa (1476)

Fundada a instàncies del capítol i del municipi per butlla del papa Sixt IV que atorgava als seus mestres i estudiants els mateixos privilegis que atorgava a París i Lleida, la universitat de Saragossa constitueix un cas molt atípic, si més no, d'*Studium generale* format inicialment per una sola facultat, la de les arts. Les disputes aviat sorgides entre el *magister maior* que aleshores era el canceller/rector de la universitat i el capítol en relació amb l'administració d'aquesta es resolgueren amb una nova butlla del mateix papa (1476), que degradava el rector com a vicecanceller sota l'autoritat de l'arquebisbe local, ara canceller. La nova butlla assignava al canceller, vicecanceller i capítol la potestat per a redactar conjuntament els estatuts de l'*Studium*. Només a partir de la signatura, a instàncies dels síndics de Saragossa, d'un privilegi per l'emperador Carles V el 1542, que fou posteriorment confirmat per butlles dels papes Juli III (1554) i Pau IV (1555), l'Estudi d'arts esdevingué universitat general de totes les ciències, incloent-hi les facultats de dret civil i canònic i de medicina (Rashdall, 1987; II, p. 101-102).

2.6. L'Estudi General de Palma de Mallorca (1483)

El 1483 el rei Ferran II el Catòlic, des de Còrdova, atorgà el privilegi pel qual es creà l'Estudi General Lul·lià a Palma de Mallorca, a instàncies dels jurats d'aquesta ciutat, que li demanaven un Estudi on es poguessin estudiar totes les arts i les ciències, amb una insistència particular en les doctrines de Ramon Llull que durant la segona meitat del segle XIV i tot el segle XV s'ensenyaven en diverses escoles escampades per l'illa de Mallorca, com ara Miramar, Puig de Randa i Montis-sion, i fora d'aquesta. L'Estudi General Lul·lià quedava sota el patronatge del Gran i General Consell i era proveït dels mateixos drets, honors i privilegis que l'Estudi General de Lleida, en el qual s'inspirà la nova fundació. Aquest fet representà la transformació de l'escola d'arts en Estudi General, i l'elevació a facultat d'arts de la càtedra de filosofia lul·liana instaurada per Agnès de Pacs, vídua de Quint, el 1481. A aquesta càtedra s'afegí tres anys després una segona càtedra lul·lista a Montis-sion, restaurada per

donació testamentària de Beatriu de Pinós el 1484 i que posteriorment s'incorporà a l'Estudi General. L'oposició dels dominicans a les doctrines lul·lianes i la manca de fons per dotar de forma sostinguda les càtedres feu que el procés d'institucionalització d'aquest Estudi General fos molt lent, tot i que a poc a poc es foren creant noves càtedres al llarg dels segles XVI i XVII: teologia i filosofia (1527), retòrica (1541), cirurgia (1573), teologia (1620), cànons i lleis (1626). Diversos privilegis reials (1503, 1526) ratificaren el de 1483, però només el 1673 arribà la butlla del papa Climent X que donà validesa als seus títols més enllà dels dominis de la Corona d'Aragó (Rashdall, 1977; II, p. 102-104; Gran Enciclopèdia de Mallorca, 1989; V, p. 143-144 [sub voce]).

2.7. L'Estudi General de València (1499-1502)

Fundat entre 1499 i 1502, l'Estudi General de València és l'últim que es creà dins dels territoris ibèrics de la Corona d'Aragó durant l'edat mitjana, tot i que fou precedit de diversos intents frustrats, entre d'altres el projecte de 1245 ja esmentat, el projecte promogut pel Consell, amb l'aprovació del bisbe Jaume d'Aragó el 1373, i l'impulsat pel metge Pere Figuerola amb l'anuència del nou bisbe Hug de Llupià-Bages el 1389. Davant la gran dispersió d'escoles, els magistrats municipals feren diversos intents d'unificar-les en un únic centre, tot i que l'Església, poc disposada a deixar en mans del Consell el control de la docència, aconseguí retardar aquest projecte diverses vegades i, conseqüentment, els continguts se sofisticaren de forma gradual al mateix temps que les autoritats municipals ampliaren les instal·lacions. El 1412 es fundà, finalment, una escola municipal amb dotze càtedres, mitjançant les quals s'ensenyava gramàtica, lògica, arts i, a partir de 1482, teologia (Felipo Orts, 1993; p. 17-19). El 1462 el Col·legi de Cirurgians, institució gremial fundada a València el 1433, que també integrava els barbers, havia promogut la creació d'una escola de cirurgia amb una càtedra o *lectura* dotada, de la qual s'encarregaven metges universitaris, tots ells *mestres en arts i medicina* (García Ballester, 1988; p. 59).

L'elecció com a papa Alexandre VI (1492-1503) del cardenal Roderic de Borja (1458-1492), que com a bisbe de València havia tingut un paper clau en la incorporació de la càtedra de teologia a l'escola municipal, contribuï decisivament a la fundació de l'Estudi General, del qual ja es parlava el 1492. Entre 1490 i 1493 s'adquiriren nous edificis i terrenys per ampliar les instal·lacions de l'escola municipal, el 1498 començaren les obres, i l'abril de 1499 es redactaren uns nous estatuts (Felipo Orts, 1993; p. 18-19). Com que aquests estatuts preveien la sol·licitud posterior d'una butlla papal i d'un privilegi reial per a poder conferir graus, poden considerar-se les constitucions fundacionals de l'Estudi General de València, les quals constituïren el marc legal des del qual se'n regulà el funcionament fins als nous estatuts de 1561. De fet, preveïen: «Que sia escrit al Nostre Sanct Pare e suplicant a Sa Santetat que done e atorgue al dit Estudi general gràcia o butla de fer Doctor, Batxiller e donar qualse-

vol graus, així pròpiament com és hui a la Ciutat de Roma e lo Estudi de Bolonya e de Lleida; e per lo semblant escriure e suplicar a la Majestat del Rei Nostre Senyor que done e atorgue lo semblant privilegi e gràcia». Aquests estatuts recullen que a les aules de l'Estudi podrien acudir «los fills de la present Ciutat e Regne» i els «estranyes de altres regnes i províncies» que tinguessin «esperits molt clars», establien les bases organitzatives de l'Estudi. La fundació, promoguda conjuntament pels jurats municipals i l'arquebisbe metropolità, Pere Lluís de Borja i Llançol, nebot d'Alexandre VI, fou ratificada per dues butlles d'Alexandre VI de 23 de gener de 1500 –l'una, d'erectió del nou Estudi General, l'altra, de nomenament dels màxims càrrecs de l'Estudi, els *judges conservadors de la gràcia atorgada*– i per privilegi de Ferran II (16 de febrer de 1502), expedit a Sevilla. El 13 d'octubre de 1502 l'Estudi General de València fou inaugurat solemnement (Baldó, 1986; p. 22-23).

Des del començament, la universitat de València fou una institució municipal i totalment sotmesa al patronatge de la ciutat. En efecte, malgrat els ingressos procedents d'allistaments o matrícules i de les taxes i propines dels graus, la principal font financera eren les rendes de la ciutat, la qual es feia càrrec de les despeses de butlles i privilegis, sostenia l'edifici i ampliava les instal·lacions, finançava les càtedres i els sous dels altres empleats, etc. Aviat s'establí que aquestes rendes procediren d'arbitris al consum, com ara cises a aliments concrets, impostos sobre tendes, etc. (Baldó, 1986; p. 25-30; Felipo Orts, 1993; p. 54-56).

Conseqüentment amb el patronatge, el municipi governava la universitat, tot i que el càrrec de canceller –autoritat màxima en totes les universitats com a representant de l'autoritat papal i encarregat de supervisar les activitats de l'Estudi– l'ocupava l'arquebisbe de València. La junta suprema de la universitat o *Claustre Major* estava constituïda per disset membres: el canceller –que usualment delegava en un canonge–, el rector –nomenat per la ciutat–, tretze membres del Consell Municipal (el racional, sis jurats, el síndic, quatre advocats consistorials i el secretari) i dos canonges en qualitat de *judges conservadors de l'Estudi*. Tot i que aquest *Claustre Major* era l'òrgan col·legiat de govern universitari encarregat d'establir i modificar els estatuts, i de supervisar el desenvolupament normal de les activitats universitàries, qui realment manava a la universitat era el seu patró, el Consell, que gaudia d'atribucions molt àmplies, entre d'altres, el nomenament dels càrrecs (*catedràtics, examinadors, rector*), la fixació dels seus sous i la recaptació dels drets de matriculació i propines. Nomenat per l'ajuntament entre els doctors en teologia, dret i medicina que en constituïen el professorat, el rector, el mandat del qual durava tres anys, s'encarregava d'executar els manaments del municipi a la universitat. Sempre d'acord amb els estatuts fundacionals de l'Estudi, el rector vetllava perquè s'apliquessin, gaudia d'una jurisdicció que s'estenia fins a vint passos fora de l'Estudi, i el seu càrrec era incompatible amb l'exercici de la docència. Per sota hi havia el *lloctinent del rector* o vicerector, dos *clavaris* encarregats de cobrar drets d'allistament i la part de les propines de graus que ingressava la universitat (tasca absorbida després pels *priors* o caps de facultat), i el *veguer* o bidell. Hi havia també claustres de *catedràtics*, tot i que només gaudien de caràcter consultiu i assessor (Baldó, 1986; p. 30-32; Felipo Orts, 1993; p. 24-42).

Sempre d'acord amb les constitucions fundacionals, els professors o *catedràtics* eren designats anualment pel Consell municipal, en presència del rector, el 2 de maig de cada any, tot procurant que els nomenaments fossin per unanimitat. Durant aquest acte s'assignaven llurs sous anuals que depenien de l'antiguitat i dels mèrits de cadascú. Tots els *catedràtics* tenien els seus *cambrers*, els quals acostumaven a repetir privatament les classes dels *catedràtics* i a aclarir dubtes. Quan la substitució es prolongava més temps del que s'havia determinat, aquests passaven a ser titulars. També hi havia uns mestres en arts que, amb el permís del rector, impartien classes extraordinàries públiques i gratuïtes sobre temes i a hores no exactament coincidents amb les dels *catedràtics*. Els *examinadors*, habitualment diferents dels *catedràtics*, s'encarregaven d'examinar els estudiants aspirants als diversos graus (batxiller, llicenciat, mestre o doctor) en les diferents facultats. Inicialment eren molts en cada facultat; després, però, es reduïren a quatre, cadascun dels quals tenia assignat un substitut o *adjunt* (Baldó, 1986; p. 32-34; Felipo Orts, 1993; p. 67-70 i 185-210).

L'Estudi General de València disposà des de l'inici de les quatre facultats habituals en altres universitats europees (arts, medicina, teologia i dret), a més dels estudis de gramàtica i llatinitat que havien de cursar-se abans d'ingressar a la facultat d'arts i que es van anar fent més rellevants a mesura que València esdevingué un focus important del moviment humanista. Inicialment tenia 12 càtedres dotades: 4 en llatinitat (poesia, «*doctrinal major*», «*doctrinal menor*» i «*parts*»), 3 en arts («*filosofia*» [2] i «*filosofia moral*»), 2 en teologia («*Sagrada Escripura*» i «*teologia sense aditament*»), 2 en dret («*dret civil*» i «*dret canònic*») i una en medicina. El nombre de càtedres, però, era ja de 23 el 1549 i de 29 el 1611. La facultat de medicina va tenir un creixement més continuat, sobretot durant la segona meitat del segle XVI. En efecte, tenia una càtedra el 1499, 3 el 1549 i 8 el 1611, amb un pressupost total anual de 25, 65 i 675 lliures, respectivament (Felipo Orts, 1993; p. 63-66).

Més concretament, sabem que la facultat de medicina de l'Estudi General de València, en línia amb el model universitari italià, de Montpeller i de Lleida, havia incorporat des de bon principi els estudis de cirurgia, com a culminació de llur procés d'institucionalització i de l'ascens social dels cirurgians a la València baixmedieval. El metge Lluís Alcanyís ocupà, amb una assignació salarial de 15 lliures, l'única càtedra de què inicialment disposava aquesta facultat i que expressivament es deia *cadira de medicina e cirurgia*. Molt aviat (1500) aquesta càtedra es desglossà en una càtedra primera de medicina o *cadira de principis*, dotada amb 35 lliures i que durant els primers anys fou ocupada per Alcanyís fins a l'inici del seu procés inquisitorial el 1504, per Salvador Abril (1504-1505) i per Jeroni Torrella (1505-1508); i una segona càtedra de medicina que fou regentada per Salvador Abril fins a 1504 i per Juan Muñoz (1504-1506). D'altra banda, el 1501 fou dotada una *cadira de cirurgia* per «legir la mitat del temps als cirurgians e l'altra als apotecaris, ab trenta i cinch lliures», durant els primers anys ocupada successivament per Francesc Tristull (1501) i Jaume Colom (1501-1506), i que al llarg de tot el segle XVI fou en general utilitzada com a trampolí per a accedir a càtedres més ben remunerades (Felipo Orts, 1993; p. 135-140; Peset, 2000: 1, 29-38).

3. LES FACULTATS DE MEDICINA UNIVERSITÀRIES COM A ESCENARI D'ACTIVITATS CIENTÍFIQUES

Des del segle XII, i sobretot al començament del XIII, en el marc de la revitalització urbana i del naixement de la burgesia, una nova forma de medicina s'havia desenvolupat al sud d'Europa com a resultat de l'assimilació de la filosofia aristotèlica (convenientment cristianitzada) i d'un gran nombre d'obres mèdiques antigues (principalment hipocràtiques i de Galè), fins aleshores desconegudes a l'Occident medieval llatí. Aquestes obres, que anteriorment havien estat compendiades i comentades per metges bizantins i àrabs, començaren llavors a ser traduïdes de l'àrab i del grec al llatí i a les llengües vulgars. Des de la primera meitat del segle XIII, aquesta forma racional de medicina que coneixem com a *medicina escolàstica* esdevingué l'eix vertebrador dels sabers i les pràctiques que s'impartien en les facultats de medicina integrants de la majoria dels *Studia generalia* o universitats promoguts per l'Església, els monarques i les municipalitats durant els segles següents a les ciutats de tot Europa (Siraisi, 1990; Jacquart i Micheau, 1990; McVaugh i Siraisi, 1990; García Ballester *et al.*, 1994).

Tanmateix, la medicina escolàstica emergia en el si d'una societat on l'ensenyament i l'exercici de les ocupacions sanitàries s'ajustaven al model professional *obert* que ja hem esmentat en els casos de Barcelona i València. Aquest model estava fonamentat en un aprenentatge artesanal del saber mèdic, que era transmès o impartit per qui «el posseïa, d'acord amb un criteri personal i sense arrecerar-se en cap institució», i en una «validació social de la pràctica mèdica [que] venia imposada pel binomi èxit-fracàs en la relació metge-malalt» (García Ballester, 1988; p. 42; García Ballester, McVaugh i Rubio Vela, 1989; McVaugh, 1993; Cardoner Planas, 1973). El futur guaridor optava entre diversos models de formació en virtut de condicionaments econòmics, socials o culturals. Només en el transcurs dels segles baixmedievals i moderns el sistema es *tancà* d'una manera gradual en favor de l'hegemonia del metge i del cirurgià universitaris. El model universitari de formació mèdica assolí així gradualment el monopoli legal sobre el procés educatiu i la pràctica professional a les societats de la Mediterrània llatina, i provocava la submissió o la marginació definitiva dels guaridors formats en altres models —dones, membres de minories religioses i, en general, tots els pràctics no universitaris (Cabrè Pairet, 1994; García Ballester, 1984).

L'existència de qualsevol sistema de control de les ocupacions sanitàries es justificava per una creixent valoració social de la salut com un bé comú que la col·lectivitat havia de protegir. Des del segle XIII les burgesies urbanes dels països de la Mediterrània llatina anaren prenent consciència de la conveniència de garantir uns mínims sanitaris per al conjunt de la població. En conseqüència, les autoritats municipals dictaren mesures, d'acord amb la nova medicina, per al manteniment de la salubritat de les ciutats. Aquest procés s'intensificà de resultes de les grans epidèmies que assolaren Europa a partir de 1348. Igualment, a les ciutats i les viles es promogueren

estratègies d'assistència als pobres fonamentades en el manament cristià de la caritat i en una nova ètica de responsabilitat col·lectiva davant els problemes socials; unes estratègies adreçades al control d'un grup que aleshores constituïa la majoria de la població i que representava un perill creixent per a l'ordre social. Aquestes estratègies es plasmaren en la contractació pública, a càrrec de l'erari municipal, de metges i cirurgians universitaris per a l'atenció del comú, així com en el desenvolupament d'institucions d'asil, dites *hospitals*, per a captaires, rodamons i pelegrins, estiguessin malalts o no. Aquestes institucions foren originàriament petites infermeries privades o gestionades per confraries gremials, i al llarg de la baixa edat mitjana foren reemplaçades per grans hospitals públics, fundats pel poder reial o pels municipis, on les tradicionals funcions socioassistencials es combinaven de manera creixent amb les mèdiques (Arrizabalaga, Martínez Vidal i Pardo Tomás, 1998).

La custòdia de la salut va dur a qui exercia el poder (rei, autoritat eclesiàstica, municipi, gremi o *collegium* professional) a apropiar-se en exclusiva de l'adjudicació de la *venia practicandi*. El resultat final de la contesa entre els diferents models d'aprenentatge i de pràctica sanitaris a l'abast, fou condicionat tant pel saber i les habilitats dels professionals formats a les facultats de medicina, com pel decisiu suport polític que les autoritats civils i eclesiàstiques atorgaren al model universitari. Tanmateix, el model «obert» continuà proporcionant fins ben bé al segle XIX el més gran nombre de pràctics ocupats en tasques sanitàries (metges, cirurgians, barbers, apotecaris i manescals), els quals constituïren fins llavors l'autèntic paraigua sanitari de la majoria de la població.

Les facultats medievals formaven en la medicina escolàstica professionals que atenguessin les demandes socials de salut, sobretot dels estaments dirigits. La dedicació docent i l'exercici pràctic de llurs professors donà lloc a una ingent quantitat d'escrits en els quals, d'acord amb el mètode escolàstic, exposaven, glossaven o comentaven els textos de les autoritats mèdiques, suscitaven problemes entorn de qüestions puntuals i disputaven d'una manera formal sobre aquestes qüestions. La pervivència d'aquestes institucions és la prova més ferma del fet que van saber satisfer les expectatives que es crearen entre les elits governants. Aquestes darreres, ben al contrari de la imatge encara avui corrent del pensament medieval, percebien la medicina escolàstica com un instrument eficaç per a fer front als problemes de la salut i la malaltia i, per tant, legitimador del poder que detenien.

Així mateix, les facultats de medicina baixmedievals constituïren, juntament amb les de les arts (a les quals estigueren estretament lligades al sud d'Europa), l'escenari principal per al conreu de la filosofia natural (l'equivalent del que actualment anomenem *ciència*), de la qual formava part la teoria mèdica, per bé que la pràctica de la medicina estigués orientada a objectius específics. Fou només a partir de mitjan segle XV que començaren a sorgir, generalment a l'empara del patronatge de les elits governants, les acadèmies i altres institucions noves, que en els segles següents rivalitzaren amb les facultats d'una manera creixent.

En termes generals, tot el que hem dit fins ara s'aplica al conjunt de la Corona d'Aragó durant l'edat mitjana. Ara bé, com es concretà aquest procés en els diferents

territoris de la Corona? Com a la resta dels regnes ibèrics, la coexistència de les tres grans cultures monoteistes mediterrànies (islàmica, jueva i cristiana) fou un dels trets més característics de la societat medieval catalanoaragonesa. A mesura que els seus monarques conquerien nous territoris a l'Islam, els cristians desplaçaren els musulmans com a majoria dominant que imposava la religió i la cultura pròpies, i els relegaren a la condició de minoria sotmesa i dependent; els jueus, en canvi, reeixiren a mantenir-se sota el domini musulmà i cristià com una minoria culturalment significativa en la medicina i en altres àmbits. El galenisme, entès com un conjunt de coneixences i pràctiques mèdiques inspirades en els escrits de Galè, constituïa el substrat comú de la medicina de les tres cultures, però el marc multiforme i variable de relacions de domini i dependència entre sí conferí a la medicina a la Corona d'Aragó uns trets peculiars en el marc de l'Europa llatina medieval. Aquest caràcter peculiar afectà tant el saber teòric i els models de formació com l'exercici professional, les formes d'assistència i les institucions. El cas del mostassaf il·lustrat ben bé aquests fets. A al-Andalus havia estat un funcionari que regulava el comerç urbà i l'activitat dels mercats. Amb la conquesta cristiana, algunes ciutats (València, 1238) mantingueren aquesta institució musulmana, amb la missió de vetllar per la fiabilitat dels pesos i mesures en els mercats, la neteja i la salubritat d'aquests i també dels carrers, i l'estat de conservació dels queviures i llurs preus. Amb aquestes noves funcions, el mostassaf fou instaurat al llarg dels segles XIII i XIV en molts altres centres urbans de les corones de Castella i d'Aragó, com ara Saragossa (almenys des de l'any 1242), Ciutat de Mallorca (1309), Lleida (1337) i Barcelona (1339).

Tot seguit, abordaré succintament la producció científica dels metges universitaris de la Corona d'Aragó durant l'edat mitjana en dos grans escenaris: d'una banda, el ressò del procés d'assimilació del saber mèdic antic comú a l'Occident llatí dins dels àmbits universitaris de la Corona; de l'altra, la projecció cultural dels metges i dels estudiants de medicina originaris de la Corona en altres indrets d'Europa.

4. LA PRODUCCIÓ MÈDICA SORGIDA DE LES UNIVERSITATS DE LA CORONA D'ARAGÓ I LLURS PROTAGONISTES

Com a la resta de l'Europa medieval, els metges universitaris de la Corona d'Aragó estaven familiaritzats amb una sèrie d'obres d'origen àrab que compendiaven, amb extensió i complexitat diverses, el conjunt dels sabers mèdics hipocràticogalenics al seu abast (*Colliget* d'Averrois, *Cànon* d'Avicenna, *Pantegni* d'Alī 'Abbās) o una part (*Teyisir* d'Avenzoar). També coneixien alguns tractats del mateix Galè, als quals s'afegí —a partir de la seva introducció en la dècada de 1280 en els cercles universitaris del nord d'Itàlia, Montpeller i, per bé que amb menys vigoria, París— un conjunt d'obres (trenta-cinc) conegut amb el nom de *nou Galè* que representà una profunda reforma intel·lectual i pràctica de les facultats de medicina medievals (García Ballester, 1998). Al costat d'aquestes obres hi havia, inseparablement, el que hom coneixia com *Articella*, un conjunt variable d'escrits mèdics, generalment de caràcter

esquemàtic, el nucli del qual estava integrat per la *Isagoge* de Johannitius (de fet, un abreujament llatí d'un text de Hunain ibn Ishaq), uns breus escrits semiològics sobre els polsos i les orines, tres textos hipocràtics (*Aphorismi*, *Prognostica* i *De regimine acutorum morborum*), i el *Tegni* de Galè. L'*Articella* fou el manual d'aprenentatge bàsic dels metges universitaris europeus fins al primer terç del segle XVI, i formava part habitual de les biblioteques mèdiques de l'època. Tot aquest conjunt d'obres definia l'esquema bàsic al voltant del qual girava la medicina universitària a l'edat mitjana; un esquema que, cal no oblidar-ho, es fonamentava en els coneixements de lògica i de filosofia natural i moral que els estudiants de medicina havien hagut d'adquirir prèviament, a les facultats d'arts, a través del corpus d'obres d'Aristòtil.

La *Isagoge* de Johannitius dividia la medicina en *theoria* i *practica*. Els metges medievals entenien per *medicina theorica* el coneixement correcte del que ells anomenaven coses *naturals*, *no naturals* i *contranaturals*. Segons el galenisme llatí, les *coses naturals* componen el cos humà i li permeten la subsistència com a ésser viu (elements, complexions, humors, esperits, virtuts, etc.); les *coses no naturals* defineixen l'entorn natural i social de la persona, la qual es troba en estreta interacció, normal o patològica, amb ell: l'aire i l'ambient, el menjar i la beguda, el treball i el descans, el son i la vigília, les excrecions i les secrecions, i els moviments de l'ànim; i les *coses contranaturals* constitueixen tot el que hi ha d'alterat en la persona en l'estat de malaltia (la malaltia mateixa, les seves causes, i els seus accidents o símptomes). La dimensió pràctica o operativa, l'anomenada *medicina practica*, comprèn tres tipus d'accions en l'àmbit de la prevenció i la terapèutica: la dieta —entesa com a norma que abasta tots els aspectes de la vida humana mitjançant un ús adequat de les *coses no naturals*—, la medicació i la cirurgia.

Tant la *medicina theorica* com la *practica* es plasmaron en obres de contingut específic que els metges universitaris produïren com a resultat de les activitats docents o pràctiques. D'una banda, durant la segona meitat del segle XIV i tot al llarg del segle XV, els professors universitaris generaren nombrosos comentaris escolàstics als escrits de les autoritats mèdiques ja citades i d'altres autoritats. De l'altra, també sorgiren obres dedicades a aspectes pràctics específics, com ara els regiments de sanitat, els tractats de pesta i altres escrits conjunturals; els tractats de simples i compostos medicinals (antidotaris) i les col·leccions de receptes (receptaris o *experimenta*), i els tractats de cirurgia i d'anatomia. Cal dir que els pressupòsits doctrinals de la medicina universitària penetraren en altres àmbits de la pràctica sanitària, en particular els referents a la cura dels animals per al treball i la guerra (cavalls i mules) o per a l'oci dels grups socials dominants (falcons i gossos) (Cifuentes, Ferragud i García Ballester, 1999).

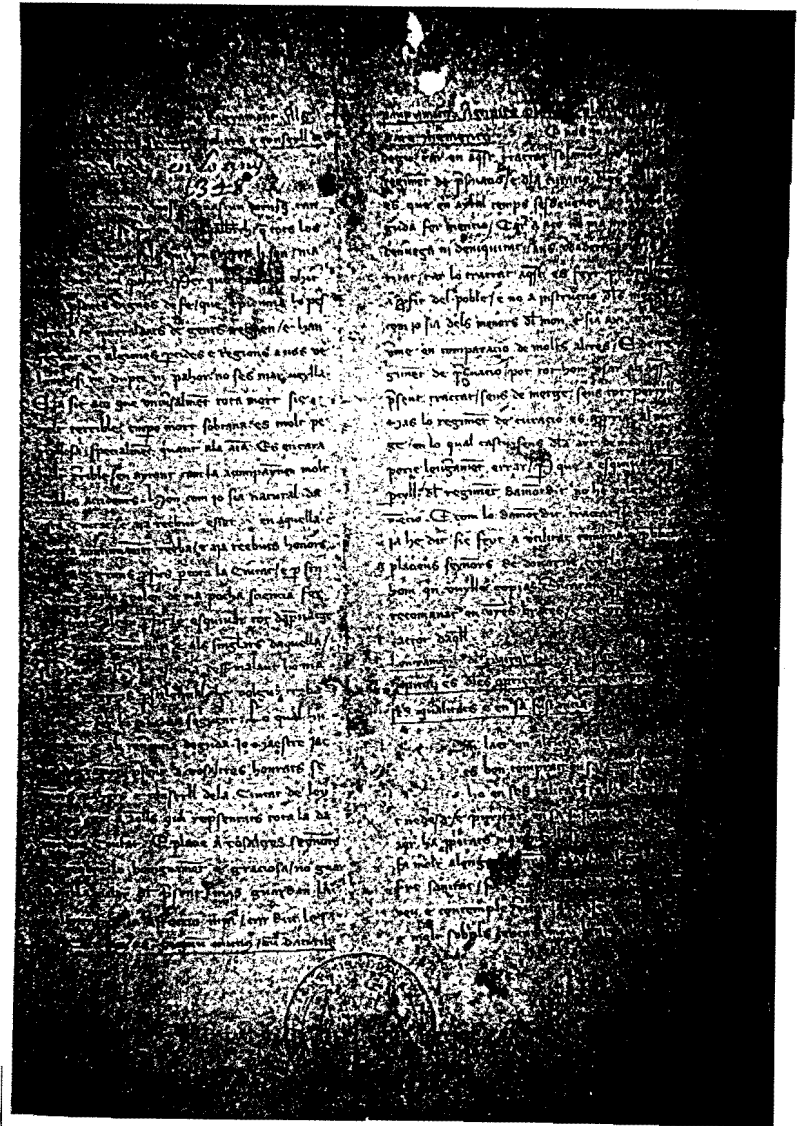
Parlar de la producció mèdica sorgida de les universitats de la Corona d'Aragó exigeix, abans que res, referir-nos a Arnau de Vilanova tant per raons estrictament cronològiques, com per la seva rellevància en la medicina universitària de tota l'Europa llatina. D'Arnau, n'hem de fer notar la condició de catalanoparlant, la possible ascendència aragonesa, l'especial relació amb València, les seves profundes inquietuds religioses i l'estreta vinculació a quatre reis de la Casa d'Aragó (Pere II i els seus fills

Alfons II, Jaume II i Frederic II de Sicília) i a tres papes (Bonifaci VIII, Benet XI i Climent V). Però hom no entendria ni una sola lletra de la seva vasta obra si no tinguéssim en compte la seva formació cap a la dècada de 1260-1270 i el seu magisteri després a la universitat de Montpeller. En efecte, com ho han subratllat a bastament els estudis arnaldians de l'últim mig segle en contrast amb una historiografia prèvia engegada per l'esoterisme i l'heterodòxia, Arnau fou primer que res un metge universitari que visqué de forma apassionada els conflictes religiosos i polítics de la seva època. Tanmateix, les seves cèlebres activitats professionals (magisteri i pràctica mèdica) es basaren tothora en un galenisme completament ortodox en el seu temps (Paniagua, 1994, 1994a; Perarnau Espelt, 1995; Ziegler, 1998).

Com a metge procedent d'una zona de frontera on convivien les tres cultures mediterrànies (cristiana, musulmana i jueva), Arnau de Vilanova coneixia l'àrab i participà en el moviment traductor de l'àrab al llatí d'importants obres mèdiques d'autors grecs (*De interioribus* i *De rigore et tremore et ictigatione et spasmo* de Galè) i àrabs (*De viribus cordis* d'Avicenna, *De simplicibus* d'Abū l-Salt). Com a professor universitari, Arnau participà activament en la construcció de l'escolàstica mèdica, inspirà la reforma de 1309 dels estudis mèdics de Montpeller i París (García Ballester, 1998), i cultivà gairebé tots els gèneres literaris mèdics contemporanis: el comentari escolàstic als autors clàssics (*Commentum super tractatum Galieni de malitia complexionis diverse*, *Repetitio super canone Vita brevis*), el tractat estrictament teòric (*De intentione medicorum*, *De humido radicali*, *De consideracionibus operis medicine*, *Aphorismi de gradibus*, *De dosi tyriacalium*), la summa o compendi (*Speculum medicine*), l'exposició aforística (*Parabole medicationis*, *Aphorismi* [particulars, de memoria, extravagantes]), el consiliu didacticopràctic centrat en un mal (*Regimen podagre*), l'exposició enumerativoalfabètica (*Antidotarium*), i els regimens de sanitat (*Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, *De esu carniuum*, *Regimen Almarie*) (García Ballester, Paniagua i McVaugh, 1975).

Deixant de banda la figura d'Arnau de Vilanova, cal dir que la producció científica dels metges de la Corona d'Aragó durant els segles baixmedievals fou més aviat escassa i de no gaire volada. Molt probablement, les causes en van ser la ja esmentada feblesa de les facultats de medicina obertes en el territori durant aquell període. De fet, fins a la dècada de 1480 només destacà Antoni Ricard, professor de medicina als estudis de Lleida i Barcelona, que orientà una bona part de la seva obra a l'aplicació de la matemàtica a la medicina (*De arte graduandi medicinas compositas*, *De quantitativibus et proportionibus humorum*) (Dureau-Lapeyssonnie, 1966; Madurell Marimon, 1984).

Altres metges universitaris cultivaren, sempre en la llengua acadèmica de l'època (el llatí), els diversos gèneres literaris mèdics. El comentari escolàstic fou conreat pel probablement lleidatà Joan Jacme (m. 1384), canceller de la universitat de Montpeller, o el valencià i professor de la facultat de medicina de Lleida Francesc Queralt (c. 1350 - c. 1440), amb els seus comentaris al *Tegni* de Galè, i d'altres. Els consilia mèdics foren cultivats pel mateix Joan Jacme. En l'àmbit de la *medicina practica*, cal destacar els tractats de pesta, com els de Sanç de Ridaura (ms. *Rivaurea*, c. 1365), el d'un cert Blasc de Barcelona (molt probablement, Blasc de Camarasa, metge del rei Martí, c. 1406) o el del citat Joan Jacme (Cardoner Planas, 1973; p. 51 i 53); els regi-

Foli inicial del *Regimen de preservació de pestilència* de Jaume d'Agramont (1348), professor de medicina a l'Estudi General de Lleida, segons una còpia del segle XIV (Verdú, Arxiu Parroquial, fol. 1r).

ments de sanitat, com el del valencià Pere Figuerola (c. 1320-1397), adreçat als seus fills, aleshores estudiants a la universitat de Tolosa, i els comentaris a les obres de cirurgia, com el de Pere Figuerola a la *Chirurgia magna* de Guiu de Chaulac.

A l'Europa baixmedieval, el llatí, llengua de l'Església, la universitat, el dret, l'administració i fins i tot de la literatura —de l'escriptura en suma—, va començar a veure disputats tots aquests àmbits per part de les llengües vulgars que fins aleshores li havien estat privatis. Una de les característiques més interessants de la producció científica dels regnes hispànics fou justament la primerenca utilització dels vulgars romànics com a vehicles de comunicació en medicina i filosofia natural. De les llengües vulgars hispàniques, el català va demostrar ben aviat una vitalitat singular en aquest camp, i va esdevenir vehicle d'una producció complexa (Cifuentes 1997; 2002). Com que dins d'aquest mateix volum es dedica tot un altre capítol a la literatura científica en català, aquí només esmentaré, i de forma breu, les obres mèdiques originàriament en català de professors universitaris. Bàsicament, són tractats de pesta adreçats tots dos a la gent comú, que foren escrits l'un a Lleida, amb motiu de la pesta negra de 1348, i l'altre a València, per l'epidèmia de 1489-1490.

El primer és l'esmentat *Regiment de preservació de pestilència* —el text mèdic més primerenc escrit en català— que el metge universitari i professor de la facultat de medicina de Lleida Jaume d'Agramunt conclougué el 24 d'abril de 1348. Més enllà del seu interès lingüístic, la importància d'aquest tractat de pesta rau en el caràcter també primerenc de la pesta negra dins de la literatura mèdica europea, i en el context que l'originà. El *Regiment*, com Agramunt mateix explica en el pròleg, l'escriuí no pas per instruir els metges universitaris, sinó per mostrar al conjunt de la població de Lleida com preservar-se d'aquesta calamitat que aleshores amenaçava la ciutat; i per a fer-se entendre pels seus destinataris, Agramunt emprà no la llengua acadèmica, sinó la vulgar. El Consell municipal (la burgesia), al qual Agramunt adreçà l'obra, va rebre-la amb entusiasme i en compensà econòmicament la vídua (Arrizabalaga, García Ballester i Veny, 1998).

Gairebé cent cinquanta anys després, el metge valencià Lluís Alcanyís (c. 1440-1506) escriuí un *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència*, en el qual subministrava als profans tot un ventall de consells pràctics amb motiu de l'epidèmia de 1489-1490 (Rubio Vela, 1994-1995), per a preservar-se de la *pestilència* i tractar-la si n'emmalaltien i no trobaven un metge a qui recórrer. Imprès a València cap a l'any 1490, el *Regiment* d'Alcanyís és el primer text mèdic originalment escrit en català que s'imprimí. Alcanyís, que havia estat un dels impulsors i dinamitzadors de l'Escola de Cirurgia des de la seva fundació el 1462 i que uns anys després va ser el primer catedràtic de medicina i cirurgia de l'Estudi General de València, passà en pocs anys d'estar al cim de la professió mèdica valenciana a ser processat per la Inquisició, sota l'acusació de judaïtzant, el 1504, i condemnat a mort i cremat a la foguera amb la seva dona el 1506 (Arrizabalaga, en preparació; López Piñero i Ferrando, 1998).

Jesus michi adiutor in omnib⁹

Quoniam natura humana loismeta a tãts innumerables perills e cassos mortals no he vist de totes les causes de morir nẽgua mes trista mes aguda: e mes cruel: que aquesta e

pestemia: que axi prestamẽt / e amagada per no fires membres principals de ualla segõs que per diverses experyencies se cõproua: mortificat les obres del coz cruel / e fetge ental gran que l'anima no tenint dispositio cõplida de inflamẽts necessariament lo desempara. La qual la bon dat diuina per tants anys permet sens que no som aludats de nengun remey cert: e aço causa la specie indetezmenada del veri / e la forma de nostre vicios diure. Encara que per los efectes e sentencies de tots los doctoz de medecia se liga eẽt veri: e axi socorrem ab multiplicatio de cordials: confortants / clarificants / e restau tants los sperits del coz: e purgat aquell humoz maligne / e verinos: alterant de verinosa alteratio los humozs del coz. una per bon no sol .a.ij.

Inici del text del *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència* (València, Nicolau Spindeler, c. 1490) del metge convers valencià Lluís Alcanyís (c. 1440-1505). Alcanyís fou el primer professor de medicina de l'Estudi General de València (València, Biblioteca Pública de València, Fons Nicolau Primitiu, 1, sign. a2r [el foli previ conté la portada]).

5. LES ACTIVITATS CIENTÍFIQUES DELS METGES UNIVERSITARIS DE LA CORONA D'ARAGÓ EN ALTRES INDRETS D'EUROPA

La presència de metges universitaris de la Corona d'Aragó en altres països de l'Europa baixmedieval fou conseqüència de raons molt diverses. Les millors perspectives de promoció professional tingueren, sens dubte, un paper decisiu en la majoria dels que optaren per establir-se professionalment fora del seu país d'origen; els uns hi anaven a estudiar mentre que els altres hi arribaven amb titulacions professionals. No és aventurat, però, d'afirmar que darrere d'aquest pas biogràfic decisiu hi hagué també importants raons negatives en un nombre no pas reduït de casos. La repressió desencadenada per la Inquisició entre els sectors del patriciat valencià d'origen judeo-convers a partir de 1480 hi tingué un paper particularment significatiu, en provocar l'emigració de professionals i en estimular que els fills d'aquestes famílies benestants fossin enviats a estudiar a indrets apartats de l'enrarinat clima local i lluny de l'abast del Tribunal.

L'establiment de diverses facultats de medicina a la Corona d'Aragó durant els segles XIV i XV no aturà l'afluència d'estudiants de famílies acomodades de la Corona d'Aragó cap a diverses universitats europees, particularment a Occitània (Montpeller, sobretot) i a Itàlia (Bolonya, Pavia, Siena, Pisa, Ferrara, Pàdua i Nàpols, entre d'altres). D'acord amb la *peregrinatio* acadèmica comuna a l'època, aquests estudiants podien cursar els estudis en unes quantes universitats consecutivament abans d'obtenir la graduació, com ara l'estudiant de medicina valencià Jaume Àlvarez, que es doctorà a Ferrara el 1502 després d'haver passat per les universitats de Montpeller, Lleida, Bolonya, Pàdua i Pavia; o el mallorquí Pere d'Olesa i Rovira (c. 1460-1531), que estudià successivament a les universitats de Pisa, Montpeller i Lleida. Durant els segles XIII i XIV Montpeller fou, aparentment, el primer lloc escollit pels qui estudiaven medicina fora de la Corona d'Aragó. Ara bé, al llarg del segle XV el pol d'atracció basculà d'una manera gradual cap a les universitats italianes. Per a explicar aquest fenomen, especialment palès a la segona meitat del segle XV i durant les primeres dècades del XVI, hem d'apel·lar a raons d'índole política (domini catalanoaragonès sobre el Regne de Nàpols i consolidació de la presència hispànica a Itàlia; pontificats dels dos papes Borja, Calixt III i Alexandre VI), i socioprofessional (prestigi de les universitats italianes i afebliment dels estudis de medicina a la Corona d'Aragó, i increment de la demanda de professionals sanitaris als regnes hispànics) (Arrizabalaga, García Ballester i Salmón, 1989).

La majoria tornaren al seu lloc d'origen en acabar els estudis, però n'hi hagué que optaren per establir-se professionalment lluny de llur terra natal per a la resta o per a una part de la seva vida. El cas d'Arnau de Vilanova és un cas ben expressiu. Després d'estudiar medicina a Montpeller, dels primers anys d'exercir professionalment a València i dels nomenaments successius com a metge de tres reis d'Aragó, inicià, cap a la primeria de la dècada de 1290-1300, un magisteri a la universitat de

Montpeller que el portà en molt pocs anys a esdevenir la figura mèdica més destacada d'aquest centre durant tota l'edat mitjana. Aquest magisteri no li va impedir, tanmateix, de prosseguir la seva estreta vinculació amb els comtes reis en qualitat de metge, conseller polític i espiritual, i agent diplomàtic. A més a més, des de 1301 encara prestà a Roma i en d'altres llocs importants serveis mèdics a tres papes (Panigua, 1994a).

Una altra vessant de les activitats científiques dels metges catalanoaragonesos a Montpeller la il·lustra el cas del gironí Joan Bruguera, mort el 1452 en aquesta ciutat, on havia cursat els estudis de medicina i on després havia exercit la professió. Gràcies a la dot testamentària de 800 escuts d'or, una vaixela d'argent i els seus llibres, durant la dècada de 1460 es fundà a Montpeller el Col·legi de Girona perquè cada any dos estudiants becats de la ciutat de Girona –i si no de la seva diòcesi o de Catalunya– poguessin cursar estudis de medicina a la universitat de Montpeller. Aquest Col·legi, que ha estat històricament una de les vies d'influència de la medicina francesa sobre la catalana, desenvolupà normalment les seves activitats fins a la dècada de 1560 quan les guerres de religió a tot Europa i, en particular, les lluites entre catòlics i calvinistes al sud de França, retragueren la concurrència de gironins a Montpeller. A partir de mitjan segle XVII el Col·legi de Girona a Montpeller es tornà a omplir gradualment d'estudiants gironins (Dulieu, 1970; Calbet i Corbella, 1981-1983; I, p. 97; Alcalde, 1992).

Tanmateix, fou a Itàlia on, a la segona meitat del segle XV, els metges de la Corona d'Aragó tingueren un protagonisme cultural més destacat. Hom pot assenyalar els casos dels germans Gaspar i Jeroni Torrella, autors d'obres mèdiques i científiques que foren impreses al final del segle XV i al començament del XVI, i els de Francesc Argilagues i de Guillem Caldentei, que treballaren com a editors per a les premses italianes del final del segle XV. Tots quatre havien cursat els estudis de medicina en universitats italianes.

Gaspar Torrella (c. 1452 - c. 1520) era membre d'una família on almenys el pare i dos germans eren metges. El pare, el *mestre* Ferrer Torrella, havia estudiat medicina a la universitat de Montpeller i pertanyia a la mateixa generació que Lluís Alcanyís i els altres metges valencians que fundaren l'Escola de Cirurgia el 1462. Com el seu germà Jeroni, Gaspar cursà els estudis de medicina a les universitats de Siena i Pisa durant la dècada de 1480-1490, amb mestres tan influents com Alessandro Sermonea i Pierleone da Spoleto. Després s'establí a Roma, on gaudí d'una posició social acomodada com a membre de la cort del cardenal Roderic de Borja. Quan el 1492 esdevingué papa amb el nom d'Alexandre VI, Torrella continuà al seu servei com a metge personal del seu fill Cèsar Borja. A més a més, fou responsable de la Biblioteca Vaticana (1498-1500), bisbe vitalici de Santa Giusta, a Sardenya (des de 1494) i prelat domèstic d'Alexandre VI. Almenys des de 1504, Gaspar Torrella fou també un dels metges del papa Juli II (1503-1513) –un fet prou significatiu de l'estima que el nou papa tenia pels seus serveis professionals.

Gaspar Torrella escriví cinc escrits mèdics i un pronòstic astrològic que foren impresos en un lapse d'onze anys (1497-1507) i, en algun cas, de forma repetida. El

seu tractat astrològic fou originàriament una epístola adreçada a Cèsar Borja el 1502, on s'avaluava la significació de diferents fenòmens celestes («els portents, prodigis i presagis, els defectes del sol i la lluna, i els cometes»). La seva tardana publicació el 1507 obeí als precés del datari papal Giovanni Gozadini, intrigat per les possibles conseqüències del cometa que s'havia vist en el cel romà l'agost de 1506. Entre les cinc obres pròpiament mèdiques hi ha un *consilium*, doblement imprès el 1505 (Roma i Salamanca), dedicat a una nova malaltia anomenada popularment *modorrilla* que, pel que sembla, causà estralls en la flota castellana de Flandes i es difongué després amplament pels regnes hispànics i veïns; un *consilium de peste* escrit amb motiu d'una *pestilència* que colpejà Roma el 1504; un *regimen sanitatis* compost en forma de diàleg per al papa Juli II, que fou publicat el 1506; i dos escrits dedicats al *mal francès* —una nova afeció que des de 1495 s'estenia ràpidament per tot Europa—, tots dos adreçats al seu patró, Cèsar Borja, aleshores víctima de la malaltia, i que formen part de les obres mèdiques més primerenques sobre aquesta afeció. Ambdues es publicaren a Roma el 1497 i el 1500, respectivament. A més a més, la més primerenca es reedità aviat amb un nou títol (Roma, c. 1498) i amb la inclusió d'una epístola dedicatòria al bisbe d'Avranches (Normandia), Louis de Bourbon, qui, pel que sembla, havia animat Torrella a reeditar el seu treball instat per raons semblants a les de Borja (Arrizabalaga, 1985-1986, 1996; Arrizabalaga, Henderson i French, 1997; p. 113-144 i 311-317).

El seu germà gran, Jeroni Torrella (c. 1450 - post 1508), després d'estudiar medicina a Siena i Pisa, es vinculà a la cort napolitana de la reina Joana d'Aragó (1455-1517), de la qual fou metge a Nàpols (1477-1499) i a València (1499-1504). Jeroni fou el titular de la càtedra mèdica *de principis* a l'Estudi General de València entre 1505 i 1508. Després passà a estar al servei del rei Ferran el Catòlic a la cort de Valladolid. De les diverses obres seves de què tenim notícia només es conserva un tractat sobre *imatges astrològiques* que fou imprès a València cap a 1497 (López Piñero *et al.*, 1983; II, p. 358-359; Perrone Compagni, 1979; Rotzoli, 1991; Weill-Parot, 2002).

D'altra banda, el valencià Francesc Argilagues i el mallorquí Guillem Caldentei, en acabar els estudis de medicina en distintes universitats d'Itàlia, es dedicaren, entre altres activitats, a l'edició de textos mèdics per a les premses del nord d'Itàlia. Francesc Argilagues (*fl.* c. 1470-1508) inicià els estudis de medicina a la universitat de Siena vers l'any 1470. A partir del curs 1473-1474, es traslladà a l'*Studio* de Pisa, on continuà la seva formació fins que obtingué el doctorat en arts i medicina l'11 d'agost de 1477. Tot sembla indicar que el fet d'anar-se'n de Siena a Pisa, igual que ho feren els germans Jeroni i Gaspar Torrella, companys d'estudis i paisans seus, estigué relacionat amb la decisió d'Alessandro Sermoneta, un influent professor seu a Siena, de traslladar-s'hi. La relació del jove metge valencià amb Alessandro Sermoneta degué continuar després d'obtenir el doctorat. Argilagues se n'anà de Pisa probablement cap al mes de maig de 1479 i seguí de nou el seu mestre i protector Sermoneta quan aquest es traslladà a Pàdua com a lector ordinari de medicina teòrica de l'*Studio* d'aquesta ciutat, entre 1479 i 1484. Pel que sembla, des de 1483 fins a la mort Argilagues residí a Venècia, on feu compatible l'exercici pràctic de la medicina amb les

activitats com a editor d'obres mèdiques per a la pròspera impremta local. La seva labor editorial mèdica, desplegada precisament en uns moments en què aquesta nova ocupació sorgia a Europa, es materialitzà en dues edicions venecianes de l'*Articella* —autèntic llibre de text de la medicina universitària baixmedieval, com ja hem assenyalat—, i en tres edicions més del *Conciliator* del mestre escolàstic Pietro d'Abano (1250 - c. 1315).

La innegable capacitat de permanència de l'*Articella* en les facultats de medicina explica que aquesta col·lecció fos una de les obres mèdiques de més fortuna editorial durant la primera impremta: divuit edicions impreses entre l'*editio princeps* de Pàdua (c. 1476) i Lió (1534). Argilagues, que fou l'iniciador de les edicions venecianes de l'*Articella*, tingué a càrrec seu les edicions impreses per Hermann Liechtenstein, de Colònia, el 1483, i per Battista Torti, el 1487. A més, quatre impressions ulteriors de l'*Articella*, datades el 1491, 1493, 1500 i 1513, i en les quals figura com a editor Gregorio da Volpe, són idèntiques en contingut i molt similars pel que fa al format a les edicions preparades per Argilagues.

El seu treball com a editor de l'*Articella* es materialitzà, entre altres coses, en la incorporació a la col·lecció de noves obres no incloses en l'*editio princeps* de Pàdua (c. 1476). En efecte, als set escrits que conté (la *Isagoge* de Johannitius, el *De pulsibus* de Filaret i el *De urinis* de Teòfil, els *Aphorismi*, *Prognostica* i *De regimine acutorum morborum* hipocràtics acompanyats dels comentaris de Galè, i l'*Ars medica* de Galè, amb el comentari d'Alí ibn-Ridwan), Argilagues n'hi afegí quatre més (*Epidemiae cum commentis Johannis Alexandrini*, *De natura fetus*, *De lege* i *Iusiurandum*), tots pertanyents al *Corpus Hippocraticum* i que foren impresos per primer cop en aquesta ocasió. La seva iniciativa palesa el paper d'ofertor de nous horitzons intel·lectuals, que l'editor també acomplí en la impremta primitiva. A més, hi introduí l'opuscle *De divisione librorum Galieni* de Gentile da Foligno i tres *tabulae* —presumiblement d'elaboració pròpia— relatives a algunes de les obres hipocràtiques editades (una per als *Aphorismi*; una altra per als *Prognostica*, el *De regimine acutorum morborum* i les *Epidemiae*; i la tercera per al *Tegni* galènic), amb la finalitat de facilitar l'accés a l'abundant i variada informació d'aquestes obres hipocràtiques.

L'altre escrit editat per Argilagues fou el *Conciliator differentiarum medicorum et philosophorum* del metge, professor de la Universitat de Pàdua i destacat representant de l'anomenat *aristotelisme paduà*, Pietro d'Abano (1250 - c. 1315). Organitzada entorn de 210 *diferències* (*differentiae*) que segueixen l'estructura de la *quaestio* escolàstica, aquesta obra passa revista al saber mèdic hipocràticogalènic en conjunt, cercant sempre l'harmonització d'opinions entre metges i filòsofs naturals en aquells punts candents en què uns i altres discrepaven. El *Conciliator* fou imprès només cinc vegades abans d'acabar el segle XV i ben bé sis més fins a 1565. Argilagues tingué a càrrec seu tres edicions anteriors a 1500: les venecianes de Johann Herbort (1483) i Boneto Locatelli per a Ottaviano Scotti (1496) i la de Gabriele Grassi a Pavia (1490). El zel d'Argilagues com a editor també es feu palès al *Conciliator*, on incorporà fragments no recollits en edicions impreses anteriors (Arrizabalaga, García Ballester i Gil Aris-tu, 1991).

El metge i clergue mallorquí Guillem Caldentei (fl. 1496-1519) era fill d'Antoni Caldentei (fl. 1469-1514), metge o cirurgià de Felanitx, i nebot de Bartomeu Caldentei, prevere, doctor en teologia per la Sorbona, influent lul·lista i un dels introductors de la impremta a Mallorca, de qui heretà diversos llibres de lògica i filosofia. En el perfil intel·lectual de Guillem Caldentei es pot distingir un vessant mèdic i un altre de teològic.

Caldentei cursà estudis d'arts i medicina a la Universitat de Pavia, la principal universitat del ducat de Milà, que culminà amb grau de doctor (*artium ac medicine doctor*) obtingut abans de 1496. El 1502 ja tornava a ser a Mallorca, i fixà la seva residència a la Ciutat de Mallorca, on aparentment romangué fins que morí vers l'any 1520. Guillem Caldentei gaudí, sens dubte, d'un notable prestigi com a metge al Regne de Mallorca. El mes d'abril de 1514, en un protocol notarial que enregistra la venda que fa d'una esclava mora de 29 anys anomenada Francesca per 95 lliures, hi surt esmentat com a *professor en arts i medicina* («in artibus et medicina professor»), cosa que eventualment es podria relacionar amb la impartició per Caldentei d'algun tipus de docència en alguna escola mèdica de l'illa sense determinar, potser al si de l'Estudi General Lul·lià (fundat el 1483), malgrat que no en tenim cap altre indicatiu. D'altra banda, sabem que després de la mort en data desconeguda del mestre Antoni Nadal també mallorquí (doctorat en arts i medicina a la universitat de Pàdua el 1490), Caldentei el succeí com a metge responsable de la morberia o llatzeret. Aparentment establert a la Ciutat de Mallorca a la segona meitat del segle XV, aquesta institució vetllava per la salut pública de l'illa mitjançant el control del trànsit marítim. Llurs oficials inspeccionaven les embarcacions que pretenien atracar a la ciutat i eventualment sotmetien a quarantena les persones i les mercaderies. Finalment, el 1519, Caldentei ocupà el càrrec de protofísic del Regne de Mallorca; era, doncs, la màxima autoritat reial per al control de les pràctiques sanitàries en aquest regne de la Corona d'Aragó. Com a tal, acudia a Manacor, amb l'aprovació del lloctinent general del Regne, amb la finalitat de sotmetre diversos pràctics sanitaris (cirurgians, apotecaris, etc.) a l'examen preceptiu, del qual depenien llurs llicències d'exercici professional.

De la formació teològica de Guillem Caldentei no en tenim cap més notícia que la seva vinculació als cercles de la *devotio moderna*. Les seves inquietuds religioses l'emmenaren a instituir el 1510, juntament amb la seva esposa, un benefici a la catedral de la Ciutat de Mallorca, de la qual a la fi de la seva vida, després de ser ordenat sacerdot, n'esdevingué canonge penitenciar; i a participar aquell mateix any, juntament amb altres cavallers d'aquesta ciutat, en la fundació de la Casa de la Criança, un centre que s'ocupava d'acollir i educar nenes i joves donzelles, les regles del qual redactà. Caldentei arribà també a ser director espiritual de la fundadora d'aquest centre, sor Clara Isabel Cifre (1467-1542).

Al començament de 1496 eixí a Pavia, de les premses d'Antonio de Carchano a compte del brescià Maurizio Moretti, el volum titulat *Expositio... Ugonis Senensis super libros Tegni Galieni* (*Expositio... Ugonis Senensis super Tegni Galieni cum questionibus*, a l'èxplícit), en una edició a cura de Guillem Caldentei. Es tracta de la primera

edició impresa del comentari del metge i filòsof natural Ugo Benzi, més conegut com a Ugo da Siena (1376-1439), al *Tegni, Ars medica* o *Microtegni* de Galè, obra que formà part de l'*Articella* des de mitjan segle XII. Durant l'edat mitjana, el *Tegni* de Galè circulà en llatí sota dues versions principals, una de grecollatina i una altra d'arabollatina, ambdues del segle XII. Des d'aquest segle el *Tegni* rebé un bon nombre de comentaris a càrrec de metges vinculats a l'Escola de Salerno i de mestres escolàstics pertanyents a diferents universitats europees. Ugo Benzi fou professor de medicina en nombroses universitats italianes (Bolonya, Siena, Parma, Florència, Pavia i Pàdua) i, com Pietro d'Abano, representant destacat de l'*«aristotelisme paduà»*. El comentari d'Ugo da Siena al *Tegni*, el qual, com els que dedicà als aforismes hipocràtics i al *Cànon* d'Avicenna, està estretament lligat al seu ensenyament universitari, es troba entre els més difosos a l'Europa medieval. L'edició a càrrec de Caldentei inclou una epístola nuncupativa adreçada a Ambrogio Varese da Rosate (1437-1522), professor de la universitat de Pavia i metge, astròleg i conseller dels grans ducs de Milà, Giangaleazzo (1469-1494), Lodovico il Moro (1494-1499) i Massimiliano (1513-1516) —membres tots tres de la família Sforza. Després de l'*editio princeps* a càrrec de Caldentei, el comentari d'Ugo da Siena al *Tegni* es tornà a imprimir a Venècia, a càrrec de Boneto Locatelli dues vegades, el 1498 a compte d'Ottaviano Scoti i el 1518 a compte dels seus hereus, a més de la inclusió en l'edició de les *Ugonis Opera*, impresa, de nou a Venècia, per Luca-Antonio de Giunta el 1523 (Arrizabalaga, 2000).

En contrast amb els casos dels germans Torrella, d'Argilagues i de Caldentei, el metge judeoconvers valencià Pere Pintor (c. 1423/1424-1503) només emigrà a Roma quan ja havia fet seixanta anys, forçat per l'ofensiva inquisitorial que havia destruït la seva família, i cercant-hi la protecció del cardenal Roderic de Borja —el papa Alexandre VI des de 1492— al servei del qual romangué fins a 1503, l'any en què moriren ambdós. Pintor havia estudiat a l'Estudi General de Lleida amb el mestre Francesc Queralt a cavall entre les dècades de 1430 i 1440. Començà a practicar la medicina al voltant de 1444-1445, presumiblement a València, la corporació municipal de la qual el designà examinador de metges diverses vegades entre 1455 i 1481. Entre 1468 i 1485, Pintor fou uns quants cops lector de la ja esmentada Escola de Cirurgia de València. Probablement, abandonà València poc després de 1485 i s'establí a Roma com a metge del cardenal Roderic de Borja, càrrec que continuà ocupant després de l'elevació del cardenal al papat com a Alexandre VI el 1492.

De 1499 a 1500 Pintor publicà a Roma sengles tractats dedicats a la pesta i al *mal francès*. Les dues foren adreçades a Alexandre VI, tot i que només li dedicà expressament la primera. Resulta particularment destacable que tant Pere Pintor com Gaspar Torrella, col·lega i rival seu a la cort romana, publicuessin en vida tots llurs escrits coneguts en una època en la qual el nombre de metges contemporanis que ho feien era encara molt reduït. Ajuda a explicar-ho que residissin a Roma, un dels centres més dinàmics de la primitiva impremta a Europa, i que estiguessin vinculats estretament als Borja, els quals hi exercien un patronatge actiu de les ciències i les arts en el trànsit del segle XV al XVI (Arrizabalaga, 1996; Arrizabalaga, Henderson i French, 1997; p. 113-144 i 311-317).

D'un tercer grup de metges universitaris de la Corona d'Aragó amb projecció cultural a Europa només ens consten unes biografies obscures, que només permeten conjecturar que residien fora de la Corona. És el cas d'Almenar, precoç tractadista, com Gaspar Torrella i Pere Pintor, del *mal francès*; o el de Pomar, vinculat, com Argilagues, a la indústria editorial. En la biografia del «doctor en arts i medicina» valencià Joan Almenar (fl. 1502) pràcticament tot és incert tret de l'esmentat tractat llatí sobre el *mal francès* que publicà a Venècia el 1502 i que fou reeditat ben bé tretze vegades al llarg del segle XVI, dues en anglès. L'estructura i el contingut d'aquest escrit suggereixen amb força que Almenar havia estudiat medicina a Montpeller o a Lleida (més que a Itàlia) abans de 1470 i que era professor universitari en alguna facultat de medicina italiana. Malgrat el lloc on es publicà el seu llibre, no n'he pogut localitzar el nom dins de la documentació publicada sobre les facultats de medicina de Pavia, Bolonya, Pàdua, Pisa i Ferrara. Això, juntament amb l'origen sicilià d'un dels estudiants que ell esmenta, em condueix a conjecturar la possible vinculació d'Almenar amb alguna facultat de medicina del sud d'Itàlia i, en primer lloc, amb la de l'Estudi General de Nàpols, atesa l'estreta relació que el Regne de Nàpols tingué amb la Corona d'Aragó des de 1442, data de la conquesta d'Alfons el Magnànim. L'escassíssima documentació conservada sobre aquest regne i les seves institucions de resultes de les destruccions successives dels arxius, fa molt improbable l'aclariment d'aquest particular. D'altra banda, el possible magisteri d'Almenar a la universitat de Nàpols i d'altres detalls incerts de la seva biografia, especialment la seva condició noble —era senyor de Rocafort i Godella— permeten conjecturar una vinculació eventual, com en el cas de Jeroni Torrella, a la cort napolitana de la reina Joana d'Aragó (1455-1517) fins a la dissolució el 1499. Les vicissituds polítiques passades pel Regne de Nàpols durant aquells anys també haurien induït Almenar a abandonar-lo. Tanmateix, la publicació del seu estudi sobre el *mal francès* a Venècia el 1502, advocaria a favor de la seva presència en aquesta ciutat abans de retornar a la València natal, on degué exercir la medicina per un temps i degué rebre de la reina Joana —lloctinent general de València entre el 1501 i el 1504— les senyories de Godella i Rocafort com a pagament pels seus serveis (Arrizabalaga, en premsa).

Finalment, del valencià Pere Pomar (fl. 1515-1534), encara en sabem menys; només que tingué cura de les quatre edicions de l'*Articella* en vuitè que sortiren de les premses lioneses durant el primer terç del segle XVI (1515, 1519, 1525 i 1534), feina que probablement féu essent al mateix Lió —el nou gran centre impressor europeu que sorgí al començament del segle XVI— o des de la veïna ciutat de Montpeller, en els cercles mèdics de la qual aquestes edicions degueren trobar el mercat més immediat, però de cap manera l'únic.

BIBLIOGRAFIA

- ALCALDE I DALMAU, R. *La Fundació Bruguera. 500 anys de relació mèdica entre Girona i Montpeller*. Girona: Ajuntament de Girona; Col·legi Oficial de Metges de la Província de Girona, 1992.
- ARRIZABALAGA, J. «El "Consilium de modorrilla" (Roma y Salamanca, 1505): una aportación nosográfica de Gaspar Torrella». *Dynamis*, 5-6 (1985-1986), p. 59-94.
- «Práctica y teoría en la medicina universitaria de finales del siglo XV: el tratamiento del mal francés en la corte papal de Alejandro VI Borgia». *Arbor*, 153/604-605 (1996), p. 127-160.
- «Los tratadistas de una nueva enfermedad: el morbo gálico». *L'Europa de les Ciutats i dels Camins. Art, Cultura i Societat al segle XV. I Col·loqui Internacional «Civitas Europa»* (València, novembre de 1996). [En premsa]
- «Tradicció medieval i cultura humanista en la medicina universitària: les activitats editorials de Francesc Argilagues i Guillem Caldentei per a les premses italianes de les acaballes del segle XV». [Apèndix a cura de Sebastià Giralt i Soler]. *XVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Al tombant de l'edat mitjana: tradició medieval i cultura humanista* (Palma de Mallorca, desembre de 1999). Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Balearics, 2000, p. 175-198.
- *Lluís Alcanyís. Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència (València, c. 1490)*. Barcelona: Barcino. [En preparació]
- ARRIZABALAGA, J.; CIFUENTES, L. «La medicina: institucions, sabers, pràctiques, protagonistes». A: GABRIEL, P. [ed.], *Història de la Cultura Catalana*. Vol. I: *L'esplendor medieval. Segles XI-XV*. Barcelona: Edicions 62, 1999, p. 247-270.
- ARRIZABALAGA, J.; GARCÍA BALLESTER, L.; GIL ARISTU, J. L. «Del manuscrito al primitivo impreso: la labor editora de Francesc Argilagues (fl. ca. 1470-1508) en el renacimiento médico italiano». *Asclepio*, 43/1 (1991), p. 3-49.
- ARRIZABALAGA, J.; GARCÍA BALLESTER, L.; SALMÓN, F. «A propósito de las relaciones intelectuales entre la Corona de Aragón e Italia (1470-1520): los estudiantes de medicina valencianos en los Estudios Generales de Siena, Pisa, Ferrara y Pádua». *Dynamis*, 9 (1989), p. 117-147.
- ARRIZABALAGA, J.; GARCÍA BALLESTER, L.; VENY, J. *Jacme d'Agramont. Regiment de preservació de pestilència (Lleida, 1348)*. Barcelona: Gran Enciclopèdia Catalana, 1998. [Edició de J. Veny; estudis introductoris i glossari de J. Arrizabalaga, L. García Ballester i J. Veny]
- ARRIZABALAGA, J.; HENDERSON, J.; FRENCH, R. K. *The French Disease in Renaissance Europe*. New Haven; Londres: Yale Univ. Press, 1997.
- ARRIZABALAGA, J.; MARTÍNEZ VIDAL, À.; PARDO TOMÁS, J. *La salut en la història d'Europa*. Barcelona: Residència d'Investigadors; CSIC; Generalitat de Catalunya, 1998.
- BALDÓ, M. *La Universitat de València*. València: IVEI, 1986.
- CABRÉ I PAIRET, M. *La cura del cos femení i la medicina medieval de tradició llatina. Els tractats «De ornatu» i «De decorationibus mulierum» atribuïts a Arnau de Vilanova, «Tròtula» de mestre Joan, i «Flos del tresor de beutat» atribuït a Manuel Díez de Calatayud*. [Tesi doctoral, Universitat de Barcelona. Ed. en microfotxes, Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1995]
- CALBET I CAMARASA, J. M.; CORBELLÀ I CORBELLÀ, J. *Diccionari biogràfic de metges catalans*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana; Universitat de Barcelona, 1981-1983. 3 v.
- CARDONER I PLANAS, A. *Història de la medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479)*. Barcelona: Ed. Scientia, 1973.
- CIFUENTES, L. «*Translatar sciència en romans catalanesch*. La difusió de la medicina en català a la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement». *Llengua i Literatura*, 8 (1997), p. 7-42.
- *La ciència en català a la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement*. Barcelona-Palma de Mallorca: Universitat de Barcelona-Universitat de les Illes Balears, 2002.

- CIFUENTES, L.; FERRAGUD, C.; GARCÍA BALLESTER, L. «Els menescals i l'art de la menescalia a la Corona d'Aragó durant la Baixa Edat Mitjana». *Història de la ramaderia i la veterinària als Països Catalans. IV Col·loqui d'Història Agrària (maig del 1997)*. Actes. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1999, p. 75-98.
- CLARAMUNT, S. «Els estudis generals i les universitats». A: BELENGUER CEBRIÀ, E.; CUADRADA MAJÓ, C. [ed.]. *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*. Vol. III: *La forja dels Països Catalans, segles XIII a XV*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1996, p. 350-355, 357-360 i 362-365.
- DULIEU, L. «Le Collège de Girone de Montpellier». *I Congrès Internacional d'Història de la Medicina Catalana (Barcelona-Montpellier, 1-7 de juny de 1970)*. Llibre d'Actes. Vol. IV. Barcelona: Ed. Scientia, 1970, p. 89-105. 4 v.
- DUREAU-LAPEYSSONNIE, J. M. *L'oeuvre d'Antoine Ricart, médecin catalan du XIVe siècle: contribution à l'étude des tentatives médiévales pour appliquer les mathématiques à la médecine*. A: BEAUJOUAN, G. [et al.] [eds.]. *Médecine humaine et vétérinaire à la fin du Moyen Âge*. Ginebra: L. Droz; París: L. Minard, 1966, p. 171-364.
- FELIPE ORTOS, A. *La Universidad de Valencia durante el siglo XVI (1499-1611)*. València: Universitat de València, 1993.
- FOURNIER, M. *Les statuts et privilèges des universités françaises depuis leur fondation jusqu'en 1789*. París: L. Larose et Forcel, 1890-1892. 4 t.
- GARCÍA BALLESTER, L. *Historia social de la medicina en la España de los siglos XIII al XVI*. Vol. I: *La minoría musulmana y morisca*. Madrid: Akal, 1976.
- «Los orígenes de la profesión médica en Cataluña: el 'Collegium' de médicos de Barcelona (1342)». *Estudios dedicados a Juan Peset Aleixandre*. Vol. I. València: Universitat de València, 1982, p. 129-149.
- *Los moriscos y la medicina. Un capítulo de la medicina y la ciencia marginadas en la España del siglo XVI*. Barcelona: Labor, 1984.
- *La medicina a la València medieval. Medicina i societat en un país medieval mediterrani*. València: IVEI, 1988.
- «The New Galen: A challenge to Latin Galenism in thirteenth-century Montpellier». A: FISCHER, K.-D.; NICKEL, D.; POTTER, P. [ed.]. *Text and Tradition. Studies in Ancient Medicine and its Transmission. Presented to Jutta Kollesch*. Leiden: Brill, 1998, p. 55-83.
- GARCÍA BALLESTER, L. [et al.]. *Practical medicine from Salerno to the Black Death*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1994. [Editat per R. K. French; J. Arrizabalaga; i A. Cunningham]
- GARCÍA BALLESTER, L.; ARRIZABALAGA, J. «El Regiment de Jacme d'Agramont y el Estudi de medicina de Lleida». A: ARRIZABALAGA, J.; GARCÍA BALLESTER, L.; VENEY, J. *Jacme d'Agramont. Regiment de preservació de pestilència (Lleida, 1348)*. Barcelona: Gran Enciclopèdia Catalana, 1998, p. 13-31.
- GARCÍA BALLESTER, L.; MCVAUGH, M. R.; RUBIO VELA, A. *Medical licensing and learning in fourteenth-century Valencia*. Filadèlfia: The American Philosophical Society, 1989. (Transactions of the American Philosophical Society, 79, part 6).
- GARCÍA BALLESTER, L.; PANIAGUA, J. A.; MCVAUGH, M. R. [editors generals]. *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1975.
- *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*. Vol. II: MCVAUGH, M. R. [ed.]. *Aphorismi de gradibus*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1975. [2a ed. 1992]
- *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*. Vol. XVI: MCVAUGH, M. R. [ed.]. *Translatio lib. Galieni de rigore et tremore et ictigatione et spasmo*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1981.

- GARCÍA BALLESTER, L.; PANIAGUA, J. A.; MCVAUGH, M. R. [editors generals]. *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*. Vol. XV: GARCÍA BALLESTER, L.; SÁNCHEZ SALOR, E. [ed.]. *Commentum supra tractatum Galieni de malicia complexionis diverse*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1985.
- *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*. Vol. XV: DURLING, R. J. *Doctrina Galieni de interioribus*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1985.
- *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*. Vol. III: MCVAUGH, M. R. [ed.]. *De amore heroico; De dosi tyriacalium medicinarum*. 2a ed. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1985.
- *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*. Vol. IV: DEMAÏTRE, L.; GIL SOTRES, P. [ed.]. *Tract. de consideracionibus operis medicine sive de flebotomia*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1988.
- *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*. Vol. VI.1: PANIAGUA, J. A. [ed.]. *Medicationis parabole*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1990.
- *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*. Vol. VI.1: FERRÉ, L.; FELIU E. [ed.]. *Pirgè*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1990.
- *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*. Vol. VI.2: PANIAGUA, J. A. [et al.] [ed.]. *Commentum in quasdam parabolas et alias aphorismorum series*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1993.
- *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*. Vol. X.1: GARCÍA BALLESTER, M. R.; MCVAUGH, P.; GIL SOTRES, P.; PANIAGUA, J. A. *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1996.
- *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*. Vol. X.2: CIFUENTES, L.; MCVAUGH, M. R. [ed.]. *Regimen Almarie*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1998.
- *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*. Vol. XI: BAZELI, D. [ed.]. *De esu carniun*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1999.
- *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia*. Vol. V.1: *Tractatus de intentione medicorum*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2000.
- Gran Enciclopèdia Aragonesa*. Saragossa: UNALI, 1980-1987. 14 v.
- Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1970-1993. 18 v.
- Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Vol. 1. Palma de Mallorca: Promomallorca, 1989- .
- JACQUART, D.; MICHEAU, F. *La médecine arabe et l'Occident médiéval*. París: Éditions Maisonneuve et Larose, 1990.
- LLABRÉS I QUINTANA, G. [ed.]. *Jahuda Bonsenyor. Llibre de paraules e dits de savis e filososfs, los Proverbis de Salomo, lo llibre de Cato...* Palma de Mallorca: Imp. D'en Joan Colomar y Salas, 1889.
- LLADONOSA I PUJOL, J. *La Facultat de Medicina de l'antiga Universitat de Lleida*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1969.
- *L'Estudi General de Lleida del 1430 al 1524*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1970.
- LÓPEZ PIÑERO, J. M^a; FERRANDO, A. [eds.]. *Lluís Alcanyis. Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència*, València, Universitat de València-Ajuntament de València, 1999.
- LÓPEZ PIÑERO, J. M^a [et al.]. *Diccionario histórico de la ciencia y la técnica en España*. Barcelona: Península, 1983. 2 v.
- MADURELL I MARIMON, J. M. «Antoni Ricart, professor en arts i medicina (1395-1419)». *Gimbernat*, 1 (1984), p. 133-136.
- MCVAUGH, M. R. *Medicine before the plague. Practitioners and their patients in the Crown of Aragon, 1285-1345*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1993.
- MCVAUGH, M. R.; GARCÍA BALLESTER, L. «The medical faculty at early fourteenth-century Lérida». *History of Universities*, 8 (1989), p. 1-25.
- MCVAUGH, M. R.; STRAISI, N. G. [eds.]. «Renaissance medical learning: evolution of a tradition». *Osiris*, 2a sèrie, 6 [monogràfic], 1990.

- PANIAGUA, J. A. *Studia Arnaldiana. Trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova, c. 1240-1311*. Barcelona: Fundació Uriach 1838, 1994.
- «El maestro Arnau de Vilanova, médico». *Studia Arnaldiana. Trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova, c. 1240-1311*. Barcelona: Fundació Uriach 1838, 1994a, p. 1-98.
- PERARNAU I ESPELT, J. [ed.]. *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1995. 2 v.
- PERRONE COMPAGNI, V. «Le immagini del medico Gerolamo Torrella». *Annali dell'Istituto de Filosofia, Università di Firenze, Facoltà di Lettere e Filosofia*, 1 (1979), p. 17-45.
- PESET, M. [dir.]. *Història de la Universitat de València*. 3 vols., València: Universitat de València, 2000.
- RASHDALL, H. *The Universities of Europe in the Middle Ages*. Oxford: Clarendon Press, 1987. 3 v. (1a ed.: 1936).
- ROTZOLL, M. «Osservazioni sul "De imaginibus astrologicis" di Gerolamo Torrella». *Rinascimento*, 31 (1991), p. 219-237.
- RUBIÓ I BALAGUER, J. *Documentos para la historia de la Universidad de Barcelona*. Vol. I: *Preliminares (1289-1451)*. Barcelona: Universidad, 1971.
- RUBIO VELA, A. «Las epidemias de peste en la ciudad de Valencia durante el siglo xv. Nuevas aportaciones». *Estudis Castellonenss*, 6 (*Miscel·lània d'estudis dedicats a la memòria del Professor Josep Trenchs i Odena*), (1994-1995), p. 1179-1221.
- RÜEGG, W. «Temas». A: RIDDER-SYMOENS, H. DE [ed.]. *Historia de la Universidad en Europa*. Vol. I: *Las Universidades en la Edad Media*. Bilbao: Universidad del País Vasco, 1994, p. 3-38.
- SIRAISS, N. G. *Medieval and early Renaissance medicine. An introduction to knowledge and practice*. Chicago: The Univ. of Chicago Press, 1990.
- VERGER, J. «Esquemas». A: RIDDER-SYMOENS, H. DE [ed.]. *Historia de la Universidad en Europa*. Vol. I: *Las Universidades en la Edad Media*. Bilbao: Universidad del País Vasco, 1994, p. 39-82.
- WEILL-PAROT, N. *Les «images astrologiques» au Moyen Âge et à la Renaissance. Spéculations intellectuelles et pratiques magiques (XIIe-XVe siècle)*. Paris: Honoré Champion, 2002.
- ZIEGLER, J. *Medicine and Religion c. 1300. The Case of Arnau de Vilanova*. Oxford: Clarendon Press, 1998.